

Csunderlik Péter

*Az 1919-es proletárdiktatúra kikiáltásának
és bukásának értelmezései
a Horthy-kori napilapokban¹*

A magyar történelemnek kevés annyira polarizált emlékezetű történelmi eseménye van, mint a részben az első világháborút követő forradalmi hullámba illeszkedő, részben a századelőtől született modernizációs programok sokkterápia-szerűen radikális és a rövid idő miatt igen eklektikus² megvalósítási kísérleteként értékelhető, de ekképp a magyar történelem szerves részét alkotó³ 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság. A proletárdiktatúrára 1949 után a magyar történelem egyik „dicsőséges fejezeteként” tekintettek – a koalíciós időszakban politikai-taktikai okokból még inkább megkerülni igyekeztek az emlékezetét a kommunisták –, ahogy azt a Rákosi- és a Kádár-rendszerbeli recepciót vizsgáló Apor Péter bemutatta.⁴ A Tanácsköztársaság ellenforradalmi emlékezetét vizsgáló kutatásom – amelynek első eredménye a korai Horthy-kori pamflet- és memoárirodalmat bemutató 2019-es monográfiám lett⁵ – az Apor-mű *pendant*-jának tekinthető: azt kívánom feltárni, miként alakult ki és kanonizálódott Jan Assmann-i értelemben a Horthy-korszaknak a proletárdiktatúrát a „magyar történelem mélypontjaként” azonosító, normatív „negatív” Tanácsköztársaság-képe, amelyet 1919–1944 között „igaznak” tekintettek.⁶ Jelen tanulmány egy alakuló fejezete annak a készülő monográfiának, amelyben a Horthy-korszak Tanácsköztársaság-diskurzusát, vagyis legegyszerűbben fogalmazva az 1919–1944 közötti időszak Tanácsköztársaságról szóló „beszédét”, a proletárdiktatúra megítélésének témája köré rendezett nyelviségét kívánja bemutatni – ezúttal az országos napilapok 1919 és 1944 között megjelent, kerek évfordulás megemlékezéseit (a proletárdiktatúra március 21-i kikiáltása és az augusztus 1-jei bukása) használva forráscsoportként.

Célom végigkövetni egy nagy jelentőségű diskurzus kialakulását, működését és annak rendszerlegitimáló szerepét, hiszen az 1918–1919-es eseményekkel történő legélesebb szembenállás adta a Horthy-

kori „ellenforradalmi identitás” konstitutív magját: az elnyomó proletárdiktatúra és az azon történő felülemelkedés története az ellenforradalmi berendezkedés mitikus „megalapozó történeteként” funkcionált.⁷ Másfelől egy „sokkszerű” eseményre – hiszen a magántulajdont és az osztálykülönbségeket eltörölni akaró, internacionalista Tanácsköztársaság „ellenvilágának” tapasztalata hazánkban addig példátlan volt – történő reagálások vizsgálatával bővíthetjük a Horthy-kori Magyarország emlékező közösségeinek viszonyairól meglévő ismereteinket.⁸ A következőkben ismertetendő országos lapok és visszaemlékezések – az 1919-ben emigráló kommunisták kivételével, akiknek külföldön megjelenő sajtóját és az azokban publikált, a magyar nyilvánosságot el nem érő kommunértelmezéseit irrelevánsnak tekintettem a Horthy-kori emlékezet szempontjából⁹ – ugyanis lefedik a magyar politikai élet teljes spektrumát a kormánypárti lapoktól a liberális ellenzékiig, a szociáldemokratáktól a Horthy-rendszer jobboldalról opponáló fajvédőkig. Ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy az egyes lapok pozíciója – amint az majd az első, az ötödik és tizedik évfordulókön közölt megemlékezéseket olvasva is kitűnik – nem állandó a korszakban. A magyar sajtóélet mozgásban volt: „Míg a dualizmus korában a sajtóval összefüggő jelenségek, akár még a hírlapok pártválasztásai is, kiszámíthatóan fejlődtek, addig 1918-tól kezdve a mérvadó lapok annyira sem tudtak stabilizálódni, hogy felismerhető fejlődési irányra álljanak, öt-hat-hétévenként irányt váltottak, esetleg homlokegyenest korábbi irányuk ellenkezőjére, tulajdonosi-kiadói diktátumok irányítottak, és ezzel együtt a lap arculatát meghatározó munkatársait is lecserélték. [...] A szabad vállalkozásként kifejlődött sajtóélet helyébe kormányzatilag engedélyezett, ellenőrzött és irányítani szándékolt sajtó lépett.”¹⁰

Hangsúlyozandó, hogy a következőkben vizsgált napilapok újságírói egy keretek közé zárt, korláto-

zott diszkurzív térben szólalhattak meg. Sipos Balázs „tekintélyelvű nyilvánosságról”, 1938 után pedig egyenesen diktatórikus nyilvánosságról beszél a Horthy-kori médiaviszonyok kapcsán.¹¹ Az ellenforradalmi időszak médiatörténeti perspektívából a Friedrich-kormány 1919. augusztus 8-i rendeletével kezdődött, amely a *Budapesti Közlöny*ön kívül minden más lapot betiltott. A megmaradt lapok régi vagy új nevükön (ahogy az *Alkotmányból Nemzeti Újság* lett) 1919. szeptember 28-án jelenhettek meg először, korlátozott terjedelemben, cenzúrázva, nem egyszer üres címlappal. A régi-új kereteket az 1914-es sajtótörvény (X. tc.) és a „a háború esetére szóló kivételes rendelkezésekről” szóló 1912-es törvény (LXIII. tc.) alapján álló – többek között a papírfelhasználásra vonatkozó – rendeletek helyreállítását jelentette. Az 1919 novemberéig létező román katonai cenzúra helyébe a megszállók távozásával különböző cenzúrahatalmások léptek: a Nemzeti Hadsereg Fővezérének sajtóosztálya, a Sajtóellenőrző Miniszterközi Bizottság (1920. októbertől Miniszterközi Sajtótájékoztató Bizottság), a Miniszterelnökség és az ügyészség sajtóosztályai.¹² A cenzúra előzetes, illetve utólagos volt: például minden időszaki kiadványból „sajtórendészeti köteles példányt” kellett benyújtani az ügyészségnek, és csak három órával később kezdhették meg az adott szám terjesztését, utólag pedig gyakran tiltották el a postai szállítástól a lapokat. De a Horthy-korszakban eleve miniszterelnöki engedélyhez kötötték az időszaki lapok indítását, márpedig az engedélyezés ideológiai-politikai szempontok mentén történt.¹³ És ahogy Klestenitz Tibor megállapítja: az 1919 és 1922 közti új hatalmi csoportok mind ellenségüknek tekintették a liberális sajtót, tervezeteket is készíttettek a befolyásos liberális lapok betiltására.¹⁴

A „keresztény-nemzeti” kurzus vezető véleményformálói – mint Szekfű Gyula az 1920-ban megjelent *Három nemzedék*ben – ugyanis a külpolitikai horizontot teljesen lezárva a dualizmus kori elit liberális politikáját tették felelőssé az 1918–1919-es forradalmakért és végeredményben Trianonért.¹⁵ A sajtómunkásokat emellett különös ellenézés övezte a Károlyi-rendszerben játszott szerepük miatt, a Tisza-rendszer ellenzéki lapjainak vezető munkatársai, ismert riporterei – például Fényes László¹⁶ – ugyanis kormányzati pozícióba kerültek a radikális, de csak átmenetinek bizonyuló elitváltással.¹⁷ Őket egy egész kiadvány támadta 1919-ben *A vesztegető forradalom – Politikusok, írók és hírlapírók az országpusztítás szolgálatában* címmel, amely a kommün dögvész „varjainak” – vagyis a világháborúban vesztes Magyarországot állítólag fosztogató baloldali politikusoknak, újságíróknak és művészeknek – lelep-

lezési igényével született. (A kiadványt jegyző Fehéri Armand sikerrel mentette át magát a Horthy-rendszerből a népi demokráciába is: 1948-ban már egy *Horthy rablásai és panamáit* című füzet szerzőjeként tűnik fel.) Az ellenzéki újságírók és laptulajdonosok támadásával az ellenforradalmi elit két legyet ütött egy csapásra: bűnbakká tehető őket az 1918–1919-es forradalmakért, a „megrendszabályozásukkal” pedig gyengíthette a nyilvánosság kontrollját. Az állandó fenyegetettség miatt a Horthy-kori sajtóra fokozottan érvényes, amit Leo Strauss fogalmazott meg *Az üldöztetés és az írás művészete* című munkájában: gyakran a rendszerkonformnak tűnő exoterikus sorok közé írták a ki nem mondható, ezoterikus üzenetet.¹⁸

Tanulmányom azon szemléleti irányba sorolható, amely Márkus László módszertani tanulmánya alapján a sajtó szerepét a politikai gondolkodás történetében vizsgálja: „A sajtótörténetírás ebben a vonatkozásban az eszmetörténet oldaláról közelíti meg a kutatási témát, és azt vizsgálja, hogy milyen funkciót vállalt a sajtó a meghatározott történeti periódus során a társadalmi tudat formálásában a politikai gondolkodás szférájában. A sajtótörténeti feldolgozásból képet nyerhetünk a különböző politikai szellemi áramlatok sajtóbeli megfogalmazásáról és elterjesztési módszereiről, a politikai eszmék és a sajtó viszonyáról az eszmetörténeti színpadon.”¹⁹

Azon túl, hogy az országos napilapok kerek évfordulós (1920, 1924, 1929, 1934, 1939, 1944 – de mint láthatjuk majd, a tizedik évforduló után az 1919-es proletárdiktatúra történetével foglalkozó publicisztikák elapadtak) megemlékezéseit olvasva és értelmezve gazdagíthatjuk a Horthy-kori Tanácsköztársaság-diskurzusával kapcsolatos ismereteinket – ez a *memory studies* nézőpontja –, sajtótörténeti perspektívából detektálhatjuk az egyes lapok kiindulási pozícióikhoz képesti elmozdulásait a vizsgált időszakban.²⁰

I.

A KONZERVATÍV KORMÁNYSAJTÓ – A BETHLEN ISTVÁN KÖRÉHEZ KÖTŐDŐ LAPOK (*Budapesti Hírlap, 8 Órai Újság*)

A Tisza-rendszer elkötelezett támogatója, a konzervatív és nacionalista *Budapesti Hírlap* harcosan képviselte az ellenforradalmi nézeteket. Ennek az is oka volt, hogy a Tanácsköztársaság idején, 1919. március 25-én a polgári lapok közül elsőként tiltották be Rákosi Jenő lapját (a *8 Órai Újsággal* és a politikai katolicizmust hirdető *Alkotmánnyal* együtt).

Ahogy Rákosi utóbb a memoárjában büszkélkedett: „Az én irányításom szerint szerkesztett *Budapesti Hírlap* volt annak idején az egyetlen lap (a néppárti klerikális *Alkotmányt* nem számítva), amely a keresztény világnézetet vallotta, sőt hirdette is.”²¹ A hatalom perspektívájából az újság „nemzeti szellemű, de részben liberális” lapnak minősült, a csendőrség felügyelőjének 1921-es – a Belügyminisztérium Közbiztonsági Főosztályának útmutatása nyomán készült – besorolása szerint.²²

A dualizmus kori sajtóbirodalmát az 1920-as évek eleji gazdasági-hirdetési válság miatt elvesztő Rákosi – akit a kommunista emigráns Gábor Andor a „kifelé népszerű”, „befelé korrupció”, „újságírás apjának” és „a magyar erdő legsötétebb zsványának” nevezett²³ – a konszolidálódó Horthy-rendszer kormánypolitikáitól jobbra állt az irredenta propagandában játszott szerepével. Így amikor Bethlen István a kormánypárti lap revíziós hangjának mérséklésével kívánta csökkenteni a kormányra helyező nyomást, távoznia kellett a lap éléről. A *Budapesti Hírlap* egészen 1936-ig a félhivatalos kormánylap szerepét töltötte be, új szerkesztői Lándor Tivadar felelős szerkesztő és Csajthay Ferenc főszerkesztő lettek, később pedig Ottlik György szerkesztette. Gömbös Gyula alatt aztán az újjászervezett kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártjának félhivatalos kormánylapja az *Új Magyarország* lett a *Budapesti Hírlap* helyett, amelynek megjelenését át is tették kora délutánra, amivel csökkentették az 1939. április végén meg is szűnő lap jelentőségét.²⁴ A szélsőjobb oldali *Új Magyarország* volt az egyetlen országos napilap, amelyben a 25 éves évfordulón, 1944. március 21-én megemlékezést találtam.²⁵ (Ebben szerepet játszott az is, hogy a vizsgálat tárgyául választott országos napilapokat addigra jó részt eltüntették az 1939-es második zsidótörvény következményei, illetve az 1944. március 19-i német megszállást követő betiltások.)

A *Budapesti Hírlap* a proletárdiktatúra kikiáltásának első évfordulóján az őszirózsás forradalommal hatalomra jutott Károlyi-rendszer felelősségét hangsúlyozta, amiért „terrorizmusával elnyomott minden ellenkező véleményt”, és így a sajtó- és szólásszabadság hiánya miatt ragadhatta magához a hatalmat „néhány száz gonosztevő”, akik kihasználták a tömegek tanulatlanságát. A hűségesküje ellenére az uralkodójával is szembe forduló Károlyi Mihály gátlástalansága mellett a köréhez tartozó felelőtlen, baloldali radikális értelmiséget is bűnbakká tette az „Emlékezzünk” című cikk, a Berinkey-kormány politikáinak gyávasága mellett, akik visszavonultak a „semmiségbe”, ahelyett hogy öngyilkosságot követtek volna el, miután tudomásukra jutottak a – ku-

darcos politikájuk eredményének tulajdonított – békefeltételek. Rákosi Jenő lapja szerint a területi integritás védelme csak ürügy volt a proletárdiktatúra kikiáltásához: Károlyi Mihály a bolsevikokkal szimpatizált, a Vix-jegyzék ultimátuma pedig alkalmat adott neki arra, hogy átadhassa a hatalmat. A *Budapesti Hírlap* sajnálattal állapította meg, hogy a Károlyi Mihálynak tulajdonított proklamáció (amelyet a források döntő többsége szerint Károlyi Mihály nem írt alá, hanem a titkára, Kéri Pál hamisította rá az aláírását²⁶) sok „gondolkozó, jószemű” embert is megtevesztett. Ezzel kapcsolatban a konzervatív napilap kíméletlen bírálatot fogalmazott meg:

Rákosi Jenő

„Örök szegylene a magyar társadalomnak és szomorú bizonyága értelmére csekély voltának, hogy ez rajtunk megtörténhetett. Valóban szomorú, hogy a magyar nemzet, amely a négyszázszázötödös oszt-rák járom alatt minden nagy erővesztés mellett is, különösen az utolsó század alatt erőteljesen fejlődött és rendületlenül kibírta három éven át a nagy háborúnak minden nyomorúságát, mihelyt saját lábára állott és saját választott vezérei mellett indult újtára, rövid négy hónap alatt annyira elzüllött, hogy az országot ellenségeink ellentállás nélkül négy részre téphették, s idebenn, a megmaradt részben Kun Béláék szeméttbandája kezébe kerülhetett az államhatalom.”²⁷

A *Budapest Hírlap* még a „gondolatot” is borzasztónak tartotta, hát még a „tényt”, hogy a magyarok csak idegen vezetés mellett tudtak erőt kifejteni, és amint független lett, Magyarország „örült handa-

bandájában önmagát sebzi meg”. Ebben a Tisza István politikáját támogató lap – amelynek vezércikkírója meglepedkezett arról, hogy 1918. október 31-én „Hát jöjjön Károlyi” címlappal jelent meg – a kiegyezéspárti nézetek utólagos igazolását látta, amelyek szerint Nagy-Magyarország csak a Habsburg Birodalomba illeszkedve maradhat meg „nagy-nak” és „magyarnak”. A lap szerint nem következett volna be az összeomlás, ha Habsburg-uralkodó marad az ország élén, és annak irányítását nem veszik át a függetlenségpárti, illetve baloldali radikális politikusok. De ha már bekövetkezett az 1918–1919-es összeomlás, akkor az újjáépítés csak egy erős vezető irányításával valósulhat meg, mert: „a tömeg, az intelligens tömeg is, magában tehetetlen. Erővé csak a hivatott vezérek kezében tud lenni. A tömeg irányító akarata, szeme és ereje a vezér.”²⁸ Így a *Budapesti Hírlap* a proletárdiktatúrára emlékezést a konzervatívra stilizált Tisza István és az 1920. március 1-jén kormányzóvá választott Horthy Miklós vezérkultuszának építésére használta.²⁹

Az 1924-es ötödik évfordulóra a *Budapesti Hírlap* hangja visszafogottabb lett, az ekkori megemlékezések a természeti csapáshoz hasonlított Tanácsköztársaságról („úgy gyújtott, tört és zúzott”, mint egy „mennykőcsapás”) már a „vezérben” csalódás idején születtek, előtérbe került a higgadság, az önkritika, az őszinteség és a jóakarát követelése.³⁰ A „Játék a forradalommal” című 1924. március 21-i cikkben bírálták az őszirózsás forradalom rehabilitálására tett parlamenti kísérleteket, illetve az azokat kísérő heves indulatokat a „láz” és a „tűz” metaforáit³¹ mozgósítva: „Nem akar megtisztulni a magyar levegő. Lázás betegségek csírái úsznak benne és beszívják a csüggedőket, a letöröttet, de a kik nagyobb szoktak kiáltani, azokba különösen sok kerül e fertőző bacilusokból, ki is tör rajtuk a láz, mikor a fórumon megszólalnak. [...] Az októberi forradalom rehabilitálására mindig merészebb kísérletek történnek. A legkülönbözőbb utakon kísérlik meg, hogy leomossák erről a nemzetpusztításról a gyalázatot.”³²

Bár nem nevesíti, a cikk Hébelt Ede szociáldemokrata parlamenti képviselőre utal, aki 1924. március 20-án nagy visszhangot kiváltva jelentette ki a nemzetgyűlésben, hogy ő és párttársai „új októbert” akarnak. A konzervatív napilap megdöbbenéssel vette tudomásul az őszirózsás forradalom melletti kiállást, mivel annak vezetői – értelmezésében – „tehetetlen emberek” voltak, akik „válságos óráiban képtelenek voltak a magyar állam megmentésére”, mert „elméleteik a valóságban haszontalannak bizonyultak”.³³ Hébeltéket azzal vádolták, hogy „a forradalom tüzevel játszanak leégett nyomorult hajlékaink romjain”, de a konszolidációpárti lap bírálta

a szélsőjobboldali hangokat is, amelyek csak a polgárháborúval fenyegető indulatok további szítására, a baloldal erősítésére alkalmasak:

„De ha az októberi forradalom rehabilitációját meg akarjuk akadályozni, semmivel sem tehetünk rosszabb szolgálatot, mint ha újabb tüzet akarunk gyújtani. Az amerikai prériken ugyan olyanformán szokták a száraz fűvön végiglobogó tűzáradatot megakadályozni, hogy ellentüzet gyújtanak és ez egymás ellen futó lángok elfojtják egymást. De zsarátnok és hamu marad a nyomában. Az élet kipusztul. Egy nemzet sorsát ilyenformán elintézni nem lehet. [...] Mi lesz még ebből az országból, ha nem hagyunk föl egymás pusztításával?”³⁴

Ekképp a konzervatív kormánylap közéleti lefegyverzést irányzott elő, hogy mind a szélsőbal-, mind a szélsőjobboldal hagyjon föl az izgatással, mert a gazdasági nehézségek idején „a sok éhez, rongyos keresetéből megélni nem tudó ember lelke mind veszedelmesen gyúlékony anyag”, „egy szikra egy szerencsétlen pillanatban kirobbanthatja a tűzvészt, mely mindent elpusztít, ami még megmaradt”.³⁵ És ez nem csak az ország megmaradása, hanem a gyarapodása perspektívájából is megfogalmazott üzenet volt a *Budapesti Hírlap* részéről, mivel egy békés Magyarország inkább reménykedhet a „népek igazságszeretetében”, és így az elcsatolt területek visszaszerzésében, mint egy háborgó – ez az érv a már Rákosi Jenőt foglalkoztató *Pesti Hírlap* 1929-es emlékcikkeiben még erősebben jelenik meg.

A *Budapesti Hírlap* 1924. augusztus 1-jei „De profundis” című cikke is a társadalmi megbékélést hirdette, a szerző a bukás évfordulóján a kőbányai Gyűjtőfogházban tartott hálaadó mise alkalmából elmélkedett azon, hogy a kommün túszerként töltött hetekben a test ugyan börtönben volt, de a fogházban a testvériség szelleme uralkodott a rabok közt, felekezettől és osztálytól függetlenül. A proletárdiktatúrától való szabadulás után viszont a lélek került rabságba, mert a jobboldali közéleti szereplőket rabul ejtette az ambíció és a kariervágy: „és folytattuk a gyűlölködést, a visszavonást, az üldözést, a megtorlást ott, a hol ellenségeink elhagyták”.³⁶ Öt év alatt tehát jelentősen módosult a *Budapesti Hírlap* pozíciója, amelyben szerepet játszott, hogy Bethlen Istvánnak érdekében állt a lap hangnemének – Rákosi Jenő távozásához vezető – mérséklése.

Az 1924-ben visszafogottabban megszólaló *Budapesti Hírlap* 1929-ben ismét kicsit radikálisabb hangvételű megemlékezést publikált „Ma tíz éve tört ki a kommunista rémuralom” címmel. E szerint a Tanácsköztársaság „gyilkosok és rablók szövetkezése volt ennek a szerencsétlen, sorsüldözött országnak a meggyalázására”.³⁷ „A proletárdiktatúra tanulsá-

2022/3 AZ 1919-ES PROLETÁRDIKTATÚRA KIKIÁLTÁSÁNAK ÉS BUKÁSÁNAK ÉRTELMEZÉSEI...

gai” című másnapi vezércikk is a „pestist terjesztő” Kominternről értekezett, és azt ajánlotta, hogy – Magyarországhoz hasonlóan – az európai országokban tiltsák be a kommunista pártokat, amelyek úgy gyengítik a polgári államokat, mint „szűférgék tömege őrli a hatalmas tölgyet”. A cikk kontextusa Váry Albert ügyésznek, *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* című 1923-as számvetés szerzőjének 1929. március 22-i parlamenti beszéde volt, amely mellett állt ki, hogy a polgári társadalmat óvó jogrend a legjobb biztosíték a felforgató tendenciák ellen. A *Budapesti Hírlap* – a politikai konszolidáció támogatójaként – helyeselte a kezdeményezést, ugyanakkor figyelmeztetett is: „a meglevő jogrendnek sziklafalán ne engedjünk réseket törni semmiféle jogkiterjesztést és demokratizálást hangoztató

jelszavak megtévesztő hatása alatt, mert ezeken a réseken keresztül lopnák be alkotmányunk erős várába [...] a trójai falovat”.³⁸ A magyar nemzetkarakterrel kapcsolatos toposzokat megidéző konzervatív lap szerint a „magyar nép” „jogtisztetére” és „szabadságszeretetére”³⁹ apellálnak azok, „akik a szabadság jelszavait hirdetik, hogy a jogrendet megingathassák, s ha ezt megdöntik, magát a szabadságot is lábbal fogják tiporni”.⁴⁰ Ezért a *Budapesti Hírlap* azt tanácsolta, hogy a jogrend helyreállítása után csak még óvatosabbnak kell lenni, és továbbra is tiltani kell a kommunista párt tevékenységét.

A kormánypári bulvárlap szerepét töltötte be a *8 Órai Újság*, amelyet még a háború idején indítottak Tisza-párti újságként – ezért a proletárdiktatúrában szintén elsősk között tiltották be. A csendőrség főfelügyelőjének 1921-es besorolása „féldestruktív, szabadkőműves érdekeltségként” tartotta számon.⁴¹ A részvényei Bethlen Istvánhoz kerültek, és az ő politikai céljait szolgálta a miniszterelnöki lemondása után is. 1936-ig Nadányi Emil szerkesztette, utána Bethlen András, az 1944-es német megszállás után már nem jelenhetett meg.⁴²

A *8 Órai Újság* Károlyi Mihály diszkreditálására használta fel a „véres tébolyként” megfestett proletárdiktatúra emlékét, amely akár „förtelmes álmoképnék is tűnhetne” a kikiáltás első évfordulóján, ha az ország „feneketlen nyomora” nem mutatná, hogy a kommunizmus valóság volt. A vezércikk az ország problémáit a Tanácsköztársaságra vezette vissza, „a butaság és elvetemültség nászgyábjában nemzett szörnyszülőltre”, amelyért pedig „züllött apaként” Károlyi Mihályt hibáztatta: „Már mindenki előtt világos, hogy a bolsevizmus nem Kun Béláék csinálták, akik csak a maguk kircusza számára vásárolták meg a szörnyszülőtet a züllött apától, Károlyi Mihálytól.”⁴³

Majd az antik inaktívkat⁴⁴ idéző kirohás következik a bűnbakká tett Károlyi Mihály ellen: „És mit jelent ez a név? A tudatlanságot, amely nem ismer felelősséget; az erkölcszetet, amelyet hazárd szenvedélyek kormányoznak; a demagógiát, amely a világháború veszedelmeit önzőn kizsarolta; a destruktóit, amely defetizmusával ellenségeink segítségére sietett.”⁴⁵

„Az anarchia csupán aratása az anarchistáknak, az átkos vetés azonban bűne mindazoknak, akik a belpolitika tevénytőrdjébe akarva, nem akarva a baj méregmagvait hintik”⁴⁶ – írták az összeesküvés-elméletek

A Budapesti Hírlap 1929. március 22-i címlapja

ágensközpontú történelemképének szellemében, a hibás struktúrák és a félresiklott konjunkturális folyamatok helyett az egyes személyek tevékenységét kárhoyoztatva.⁴⁷ A *8 Órai Újság* szerint a proletárdiktatúra kikiáltásának nem múló negatív következményei figyelmeztetnek arra, hogy ki kell irtani a közéletből a tömegek tudatlanságát kihasználó felelőtlen, destruktív demagógiát. Ezt a „régii Magyarország” való visszatérés szükséges, de nem feltétlenül elégséges feltételének tartották.

A proletárdiktatúra bukásának 1920. augusztus 1-jei évfordulóján is Károlyi Mihályt hibáztatta a *8 Órai Újság* az anarchia okozójaként, ugyanakkor a generális vádak ezúttal kizárólag a rendőrség (még csak nem is a hadsereg) szétzüllesztésével kapcsolatos toposzra szűkítette.⁴⁸ Az összeomlást – a rend helyett a rendetlenség ellenvilági elszabadulását – annak tulajdonította a vezércikk, hogy Károlyiék „megbolygatták” a rendőrségi testületet, amelyet aztán Kun Bélának fel is oszlattak, hogy Vörös Őrséggé alakítsák. A nagyon szűk perspektívájú visszaemlékezés a „beteg” rendvédelmi szervek meggyógyításának feladatát helyezte a középpontba, hogy újra népszerűek és megbízhatóak legyenek a budapesti rendőrök, mint a dualizmus korában, amikor a Magyarországra látogató perzsa sah is megállapította, hogy „a világ legszebb katonája a mi lovasrendőrünk”.⁴⁹

A *8 Órai Újság* a bukás ötödik évfordulóján a baloldalt tette felelőssé, amiért öt év alatt sem tudtak begyógyulni a sebek a „nemzet testén”: „Felejtteni kellene, hogy újból és újból fel ne lázadjon bennünk a keserűség mindazok ellen, akik ennek az öt hónapnak borzalmait ránk zúdították, hogy a feledés árán haladhassunk amaz új és nagy célok felé, melyeket a meggyötört nemzet java tűz élénk. De a feledés őszinte akarását minduntalan és újabban mind hangosabb prepotenciával [pimasz fölényeskedéssel] zavarják meg éppen azok, akiknek leginkább érdekükben állna, hogy elfelejtkezzünk bűneikről.”⁵⁰ A lap a *Népszava* „izgató” és „bujtogató” cikkeit támadta, mivel a szociáldemokrata újság – öt év múltán – „már elég vakmerő, hogy nyíltan dicsőítse a Károlyi-forradalmat”, noha a szerkesztőségnek inkább hallgatnia kéne, mert a proletárdiktatúra idején „fészke volt a bolsevizmus apostolainak”. A *8 Órai Újság* szerint a szociáldemokraták csak látszólag határolódnak el a proletárdiktatúrától, mivel – kontinuitást tételezve az 1918–1919-es forradalmak között – az őszirózsás forradalom felvállalása a Tanácsköztársaság rehabilitálását is jelenti. A vezércikk szerzője azonban bízott benne, hogy a felelőtlen „szovjet propaganda” megbukik a „munkásság józanságán”.

1929. március 21-én a *8 Órai Újság* már arról írt, hogy a Tanácsköztársaság a múlt része lett, „tíz esztendő behegesztette a sebeket”, és „már csak gyötrelmes álomnak tűnik a proletárdiktatúra százharminchárom napja”. Bethlen István lapja épp ezért emlékeztetett arra, hogy a hangosan jogokat követelő szociáldemokraták 1919-ben az elnyomó diktatúra oldalán álltak: „Hangos közszereplők, akik lármásan és harciasán szónokolnak szabadságjogokról, zajongva követelnek demokráciát, jogkiterjesztést, sajtószabadságot, gyülekezési és egyesülési szabadságot s akik ugyanilyen harciasán követelték a lapok beszüntetését, közszabadságok és elemi egyéni jogok eltörlését – tíz esztendővel ezelőtt. Milyen hévvel tudnak szavalni ezek a derék férfiak a demokráciáról és a szabadságról most és milyen lelkes buzgalommal állottak Kun Béla mellett, amikor Lenin-fiúk fojtottak vérbe minden szabad megmozdulást”.⁵¹

A *8 Órai Újság* azt ajánlotta, hogy a baloldali közszereplők – főleg a szociáldemokrata politikusok – számoljanak el a saját felelősségükkel, mert a proletárdiktatúra „nem a tömegek vágyából fogant és legkevésbé a munkás tömegekből”. A „józan munkásság” volt az első, amely „bátran és keményen” szembefordult a proletárdiktatúrával, és a „magukat eltaktikázó”, a kommunistákkal kiegyező munkásvezérekkel. Vagyis míg a *Népszava* évfordulós cikkeiben – amint majd látjuk – a szociáldemokraták a demagóg kommunistákat és a felizgatott tömegeket hibáztatták az 1918. őszi demokratikus kísérlet bukásáért, Bethlen István házi bulvárlapja a szociáldemokraták felelősségét hangsúlyozta a proletárdiktatúra előkészítésében.

II.

A KÖZPONTI SAJTÓVÁLLALAT KIADVÁNYAI

(*Új Nemzedék, Nemzeti Újság*)

Bangha Béla jezsuita szerzetes⁵² 1918 nyarán alapította meg a „destruktív zsidó sajtó” háttérbe szorítására a Központi Sajtóvállalat Rt.-t, és az erős kampánynak köszönhetően kétszázezren vásároltak részvényt. A 12 millió koronás alaptőkéjű Központi Sajtóvállalat vagyont a Tanácsköztársaság elko-bozta, kárpótlásul 1919 augusztusában 5 millió koronát kapott a magyar államtól, emellett templomi gyűjtéssel biztosították, hogy 1919. szeptember 28-án Bangha Béla lapjai is újraindulhassanak. A Pallas Rt.-t felvásárlása után már a korábban liberális lapkiadó jelentette meg a „keresztény kurzus” lapjait, amelyeket 1921-ben „keresztény, nemzeti szel-

leműként” jellemzett a csendőrség főfelügyelője.⁵³ A Központi Sajtóvállalat kiadványai nemcsak a – gyakorlatilag nem létező – bal-,⁵⁴ hanem a Bethlen-kormányt támadó jobboldali radikálisok ellen is felléptek: „A Központi Sajtóvállalat hivatalos önmeghatározásának fontos részévé vált a radikális politikai irányzatokkal szembeni fellépés. 1922 novemberében a miniszterelnökséget arról tájékoztatták, hogy lapjuk állandó agitációt végez a rend biztosítására”.⁵⁵ A hála nem maradt el: az anyagi csőd elkerülésére a Központi Sajtóvállalat rendszeres anyagi támogatást kapott a kormánytól, 1928 végén havi 12 ezer, 1929 januárjától havi 16 ezer pengőt, külügyminisztériumi utasításra pedig a külképviseletek terjesztették a kiadványait.⁵⁶

Az *Új Nemzedék*et hetilapként indította Milotay István 1913-ban. Akkor még a Károlyi Mihályhoz kötődő függetlenségi-nacionalista, háborúellenes irányzatot képviselte, kezdetben egyszerre publikáltak benne baloldali és újkonzervatív szerzők, akik a „reakciós” Tisza-rendszer kritikájában találkoztak.⁵⁷ 1919 és 1944 között már napilapként jelent meg a Központi Sajtóvállalat kiadásában, és a jobboldali politikai katolicizmus szolgálatába állították. 1919 ősze és 1921 augusztusa között Kosztolányi Dezső volt a hírhedt „Pardon” című rovatának munkatársa, ahol a zseniális író antiszemitizmusról sem mentes, álneves cikkekben gyalázta az 1918–1919-es forradalmakat⁵⁸ – miközben Milotay távozott. Délben jelent meg, olvasmányosabb, bulvárosabb hangnemben, mint a Központi Sajtóvállalat másik „zászlóshajója”, a *Nemzeti Újság*, és az 1920-as években vezetők szerzői közé tartozott Szabó Dezső, Kádár Lehel és Lendvai István. Utóbbiról Gábor Andor humorosan azt írta, hogy amikor még a „destruktív” Adyt utánzó Lehner Istvánként feltűnt *A Nap* (amelynek frontra szállítását 1918 októberében megtiltották) szerkesztőségében, „a fene se gondolta volna, hogy ebben a sovány, szőke, jellegzetesen germán-fejű fiúban olyan nagy adag magyarság, olyan nagy adag kereszténység s olyan óriási adag erkölcsi erő van”,⁵⁹ mint amelyekről a lap emlékcikkei is „tanúskodnak”. A Tanácsköztársasággal foglalkozó vezércikkek elemzése valamelyest ellenpontozza a szakirodalom azon állítását, miszerint a Központi Sajtóvállalat lapjainak hangvétele 1921 őszén mérséklődött, a radikálisan antiszemita hangnembről liberális katolikusra váltott át (az *Új Nemzedék* szerkesztőjévé ekkor nevezték ki *Az Esttől* érkező Szabó Lászlót).⁶⁰

Az *Új Nemzedék* az 1920. március 21-i, horrorisztikus képekkel (pl. a rém, denevérszárnyak röppenése) kísért megemlékezése a dualizmus kori félévszázados „romlás” eredményének tudta be a prole-

tárdiktatúra kikiáltását: „Ezen a napon teljessé lett a magyar végzet. Az idegen szellem, mely egy félévszázadon át beszivárgott a magyar államberendezkedés hatalmi szerveibe, mely birtokba vette a nemzeti élet gazdasági forrásait, egy rettentő lázrohammal intézményesen és formailag is úrra lett a magyar államon.”⁶¹ A Tanácsköztársaság időszakát a mohácsi vereségnél is károsabb csapásként írta le, mert a törökök ugyan elvették a levert magyarok fegyverét, de lelkiüköz nem tudtak hozzáférni, ellenben „a kommunizmus sakálroham volt a lelkek felé”, és maradandó károsodást okozott a gondolkodás megmérgezésével. De 1919. március 21-én hiába lett úrrá a „parazita” (a zsidóság) az „idegen szellem” (a liberalizmus) legyengítette magyarságon, az „uralomra verődött faj” bebizonyította, hogy csak rombolni tud, mert híján van az államalkotó képességnek:

„Minden az ölébe hullt, egy elbukott, de még mindig erős állam hatalmi berendezkedése és gazdasági ereje. Hozzá tudott nyúlni a magánvagyonhoz, kezébe adódott az alkotás minden feltétele, de a rombolásban kulmináló géniusz csak pusztítani tudott. Következetlen volt mindig és mindenben, intézkedései és tettei olyanok voltak, mint amikor a mámoros ember ujjhegye helyett az öklével tapogat. Csak egyben maradt következetes: a magyar nemzeti gondolat üldözésében és saját fajisága védelmében.”⁶² Ezzel az *Új Nemzedék* cikke *A zsidók rémuralma Magyarországon* című 1919-es, radikálisan antiszemita pamflet szellemét idézte meg, amely szintén azzal indokolta a proletárdiktatúra szükségszerű bukását, hogy a „zsidók” képtelenek a földművelésre, az igazi termelőmunkára, és ezzel az államalapításra is.⁶³

Az *Új Nemzedék* figyelmeztetett rá, hogy a proletárdiktatúra szükségszerű bukása után is folytatódott a judeo-bolsevik összeesküvés Magyarország ellen: „A kommunizmusba intézményesedett idegen uralmi törekvés lovagjai még ma is szövik a hálót s az Israelite Alliance [Alliance Israélite Universelle] szolidaritását szólítják sorompóba ellenünk.”⁶⁴ A szélsőjobboldali lap a „magyar história legnagyobb szegényének” nevezte, hogy a „cinikus” Budapesten „másfélmillió ember között egy férfi sem akadt”, és a román csapatok döntötték meg a Tanácsköztársaságot.⁶⁵

A „vörös patkányok elvisították magukat” – így kommentálta 1924. március 21-én az *Új Nemzedék* Hébelt Ede parlamenti felszólalását, és a „keresztény-nemzeti” erők mulasztásával magyarázta, hogy az 1918–1919-es forradalmak „új októbert” hirdethetnek nemhogy a pesti utcán, de még a Nemzetgyűlésben is. A lap emiatt a „destrukció marok-

nyi légiója” elleni közös polgári fellépést irányozta elő, és megnyugvással vette tudomásul, hogy a központi budapesti helyhatósági választáson a mérsékelt és az intranzigens „keresztény” pártok együttműködnek majd.⁶⁶

Az *Új Nemzedék* az 1929. március 21-i évfordulás megemlékezésében – immár egyedülként az országos napilapok közül – a vélelmezett keresztényszidó ellentét felől olvasta a Tanácsköztársaság történetét, amikor „a keresztény magyarságnak aléltan, gyötrődve kellett túrnia a jórészt zsidó népbiztosok és politikai megbízottak szörnyű rémuralmát”.⁶⁷ A lap szerint az 1918–1919-es események logikus következményei voltak a megelőző évtizedek „gyászos liberalizmusának”, amint azt – a különböző korok diskurzusait összecsisztató cikkszerző olvasatában – Széchenyi István, Bartha Miklós, Istóczy Győző megjósolták.⁶⁸ A proletárdiktatúra bukása után a „keresztény magyarság” öntudatos és eredményes erősítésére lett volna szükség az *Új Nemzedék* szerint, ám ehelyett „vétkes feledékenység” és „öngyilkos megbocsátás” következett. Ennek hatására újra felerősödtek a szélsőbaloldali hangok: „Akinék füle van a hallásra, meghallhatta a napokban Kun Béla ünneplését annak a Budapestnek az utcáin, ahol tíz évvel ezelőtt megindultak Kun Béla halálautói [...] Ma, az évfordulón, az ellenforradalmi vértanuk nevében döbentjük bele mindenek lelkiismeretébe, akiket illet: úgy vigyázzanak a rájuk bízott nemzetre, hogy többé Szamuely akasztófái ki ne nőhessenek a magyar földből”.⁶⁹ Ehhez pedig a „vörös veszedelem legbiztosabb villámhárítója”, „az öntudatos, a szociális tartalommal megtelített, erős keresztény Magyarország” szükséges az *Új Nemzedék* szerint, amelynek 1929-ben közölt, radikálisan antiszemita retorikájú megemlékezése igencsak árnyalja a szakirodalom állítását a lap hangnemének 1922 utáni mérséklődéséről.

A Központi Sajtóvállalat alacsonyabb példányszámú, reggeli napilapja, a *Nemzeti Újság* az *Alkotmány* helyét vette át 1919 őszén, a főszerkesztője is Turi Béla maradt. 1921 és 1923 között számos vezércikkét maga Bangha Béla írta az 1944-ig megjelenő napilapnak.⁷⁰ Az „új honfoglalást” célzó lap 1919. szeptember 28-i programcikke szerint a keresztényszocializmus mellett tett hitet: „Nem kereszties háborút hirdetünk ezzel, de ráeszméltünk, hogy csak az marad meg magyarnak, ami keresztény kézben is marad. Ezért kell, hogy a földünk, a kultúránk, a sajtónk, a vagyónk, az iparunk, a gazdasági életünk egyaránt keresztény kezekben legyen”.⁷¹ A programcikk is jó példa arra, hogy a „keresztény” nem krisztusi értékrendet, hanem egyszerűen „nem zsidót” jelentett a Horthy-korszakban,

ahogy arra – Szabó Miklós nyomán – Lackó Miklós⁷² vagy tőlük függetlenül a konzervatív John Lukacs is rámutatott.⁷³

1920. március 21-én a *Nemzeti Újság* a jövőendő történelmi kutatások szempontjából tekintett az eseményekre – nem vezércikkben, hanem egy lapközépi publicisztikában –, de szintén antiszemita perspektívából: „A történetírónak ki kell derítenie azt a szerepet minden vonatkozásban, melyet a közénk toladott idegen játszott a magyar sors tragikumában, ki kell derítenie a vörös rongy jelében véghezvitt uralom háttérét”.⁷⁴ A lap szerint 1919. március 21-én „zsidó” puccs történt, amelyhez a Vix-jegyzék átadása csak az indokot és az alkalmat szolgáltatta, ugyanakkor a *Nemzeti Újság* értelmezésében Károlyi Mihály nem önként adta át a hatalmat, hanem ő is csak foglya volt az őt túszul ejtő „zsidóknak”, például „Krammer (Kéri) Pálnak”, aki aláírta a köztársasági elnökkel a „hazug indokolással alátámasztott” lemondó okmányt.

További érdekesség, hogy – a jobboldali olvasatok főáramával szembe menve – a cikk nem tagadja a kommun népszerűségét a kezdeti, farsangi időszakban, ami után viszont „rémuralom” kezdődött: „A budapesti közönség bizonyos gyermekes kíváncsisággal fogadta az átalakulás hírért. Sokan azt képzelték, hogy a nemzeti jelszavakkal bemutatkozó tanácskormány csakugyan megszervezi az ország védelmét a területi integritás érdekében. A karnevál azonban mindössze három napig tartott.”⁷⁵ Zárásként az ellenforradalmi berendezkedés legitimitációjának szolgálatába állított „Tanácsköztársaságkutatás” megkezdéséről, a Tanácsköztársaság Történelmi Adatait Gyűjtő Országos Bizottság (TAGYOB) megalakulásáról,⁷⁶ valamint a Gratz Gusztáv szerkesztette *A bolsevizmus Magyarországon* című – végül 1921-ben megjelent – kötet előkészítéséről szól a cikk,⁷⁷ amelyek talán választ adhatnak a megemlékezés elején szereplő „égető” kérdésre, hogy milyen szerepet játszott a proletárdiktatúrában az „idegen faj”.

A bukás évfordulóján közölt cikket az „Ázsia”-szimbólum uralta, amely a korban egyesítette magában a piszkosságot, a betegséget, a léhaságot, a lustaságot, a civilizációellenességet, a vadságot és a kegyetlenséget.⁷⁸ A 19. századra rögzült ugyanis az a negatív orientalista képzet, amelytől fogva a keleti világ „elkeserítően embertelennek, antidemokratikusnak, elmaradottnak, barbárnak stb. tűnt”, „torz erkölcsiséggel”, „buja szexualitással”, ahol az emberek „nyakig ülnek a fekáliában”.⁷⁹ Ennek az elterjedt képzetnek köszönhető, hogy az „ázsiai” jelző, nemcsak a magyar, de az európai kommunleírásoknak is visszatérő eleme.⁸⁰ A *Nemzeti Újság* 1920. au-

gusztus 1-jei megemlékezésében a kommünt „a kézigránát és a rohamkés diktatúrájának” nevezték, amely „Ázsiából indult útnak Európa civilizációjának és kultúrájának romba döntésére”. Az *Új Nemzedék* „Március 21.” című cikkéhez hasonlóan itt is egy múltbeli keleti veszedelem jelent meg történelmi párhuzamként, hangsúlyozva, hogy „a másfél-százados török járom” nem ártott annyit, mint az „ötödfél hónapos proletárdiktatúra”. Ugyanis amíg az oszmán megszállókban volt politikai érzék és előrelátás, addig „a zsidó szovjetvezérekben csak egyetlen egy brutális, mohó ösztön dominált minden egyebet: fenékgig kiélvezni az erőszakos hatalom örömeit, a sokféle visszafojtott, beteges ambíció kapzsiságát”.⁸¹

A bolsevikok hódító törökökhöz hasonlítása azért tehetett szert különös népszerűsége – mindekelőbb a Horthy-kultuszt építők körében –, mert annak útján könnyen meg lehetett idézni az egyik legkedveltebb és legelterjedtebb magyar történelmi toposzt, a „kereszténység védőbástyáját” (vagy „védőpajzsát”).⁸² Prohászka Ottokár már a világháború előtt „új izslámként” írta le a szocializmust,⁸³ az ellenforradalmárok pedig e párhuzam segítségével az európai civilizáció védőiként azonosíthatták magukat. A Nemzeti Hadsereg tábori lelkészének, Zadravecz Istvánnak az 1918–1919-es forradalmak idején elmondott prédikációit közzé tevő gyűjteményes kötet – amelyhez maga Horthy Miklós írt ajánlást – a Tanácsköztársaság időszakát a „török rabbilincshez” hasonlította, Zadravecz Istvánt pedig a „keleti veszedelmet” feltartóztató Kapisztrán Jánoshoz, akinek Európát védő fegyvertársa a kor Hunyadi Jánosaként természetes Horthy Miklós volt a „minden keresztényt elhamvasztó láva”, vagyis a bolsevizmus feltartóztatásában.⁸⁴

Bár a *Nemzeti Újság* szerint a proletárdiktatúra „zsidó bolsi-vezérei” „új társadalmi evangéliumot” hirdettek, a „legsörnyűbb osztályuralmat” valóstították meg, amelyben segítőkük lett a hatalom „hirtelen fölthajtott erős borától” megszedült magyar munkásság, amely „mámorában odadobta magát zsoldos pribéknek” Kun Bélának mellé, nem látva, hogy „tulajdon véreit juttatja végromlásra”. A cikk megjelenésének aktuálpolitikai kontextusa a szovjet–lengyel háború volt, amelyben a Vörös Hadsereg 1920 augusztusában már Varsót fenyegette. Ahogy a *Nemzeti Újság* írta: „Ázsia ismét megáradt, és szennyes hullámai újra elöntéssel fenyegetik Európát Lengyelország felől”.⁸⁵ Az Ébredő Magyarok Egyesülete ezért tüntetést szervezett a proletárdiktatúra évfordulójára, hogy a nem múlt „keleti veszedelem” idején hitet tegyen amellett, hogy a magyarok a nyugati keresztény kultúra gátőrei: „új

szenvedések, megpróbáltatások áradatát csak akkor állíthatjuk meg, [...] ha egyek vagyunk az ezereves haza szeretetében, és a magyar fajlélek izzó elszántságával állítunk gátat a szovjet hömpölygő Vörös-tengerének”.⁸⁶

Az ötödik évfordulón a *Nemzeti Újság* a „józanabb” szociáldemokraták felelősségére hívta fel a figyelmet Hébelt Ede „izgató”, a „lelkek forradalmasítására” alkalmas beszéde után, és arra kért, hogy 1919 tavaszával ellentétben, amikor a Magyarországi Szociáldemokrata Párt radikális politikusai kerekedtek felül a mérsékelteken, azok ezúttal határozottabban lépjenek a szélsőbaloldallal szemben: „Egyszer már átéltek, hogy a szociáldemokrata vezérek józanabbik része ellenére indult meg a szociáldemokrácia a végzetes úton. [...] Akik ma vezérkednek a szociáldemokrata frakció élén, azok tapasztalhatták, hogy az izgatás hova vezet, hogy az állandóan szított tűz, ha lángba csap, fékezhetetlenül pusztít.”⁸⁷ A cikk szerzője különösen felelőtlennek ítélte az izgatást, amikor a gazdasági nehézségek és az egzisztenciális fenyegetettség miatt könnyebben radikalizálódhatnak a tömegek, amikor a süllyedő életszínvonal „csöcselékké teszi az embereket”. A *Nemzeti Újság* ezért külön megszólította a baloldali újságírókat, számon kérve őket, hogy miért nem ítélik el a proletárdiktatúra éltetését, ha a jobboldali szélsőségek jelentkezésekor mindig fölvetik a jobboldali sajtó felelősségét.

III.

A HORTHY-RENDSZER JOBBOLDALI ELLENZÉKEKÉNT MŰKÖDŐ – LEGITIMISTA ÉS FAJVÉDŐ – LAPOK (*Szózat, Magyarág*)

Az 1919 őszen indult *Szózat* kezdetben legitimista irányt képviselt, főszerkesztője Ulain Ferenc, az Eteleközi Szövetség vezetője volt. Tőle (Bajcsy-)Zsilinszky Endre vette át a lap irányítását, aki a *Nemzeti újjászületés és sajtó* című 1920-as művében foglalta össze a programját.⁸⁸ 1921-ben a csendőrség főfelügyelője a „legnemzetibb, keresztény” újságként méltatta.⁸⁹ A *Szózatot* kiadó Stádium Sajtóvállalat 1921 végén alakult részvénytársasaggá – az igazgatótanácsban Gömbös Gyulával –, és ettől kezdve határozottan fajvédő nézetek uralták a lapot, amely 1923-tól kezdve – Bethlen István politikai játszmáinak részeként – kormánytámogatással közölt jobboldali ellenzéki írásokat Eckhardt Tibor irányításával. Így is sikerült csődbe jutnia, ezért 1926 és 1931 között *Magyar Újság*ként jelent meg, 1940 és 1944 között pedig eredeti címén, hetilapként adták ki,

ismét Ulain Ferenc szerkesztésében, de immáron nemzetiszocialista orgánumnaként.⁹⁰

A *Szózat* töredékesen fennmaradt első évfolyama miatt az őszirózsás forradalom évfordulóján megjelent 1919. október 31-i cikk alapján vagyok kénytelen rekonstruálni a fajvédő lapnak a „forradalmak korával” kapcsolatos álláspontját. Ez azért védhető eljárás, mert a szélsőjobb oldali értelmezés az őszirózsás forradalom egyenes következményének tartotta a proletárdiktatúra kikiáltását. A *Szózat* az őszirózsás forradalmat „egy megkonstruált, hírlapi jelszavakkal és írásztalnál előkészített formulákkal csinált forradalomként” azonosította, amelynek kevés köze volt a „hagyományos magyar szabadságharcok szelleméhez”. A fajvédő értelmezés szerint a magyar szabadságmozgalmak szellemét éppen az ellenforradalom képviseli, amelyhez a magyarok 1918–1919-es szenvedése adja a fedezetet: „Nem a forradalmat csinálók, hanem az azt elszenvedők nemessége az, ami elragad, a passzív hallgatástól a tragédiáig; és ezt Tisza István halála vezette be.”⁹¹ Tisza volt ugyanis az a tragikus hős, aki – a *Szózat* értelmezésében – szembeszállt az „álforradalommal”, és ha ez az életébe került is, példát adott a magyaroknak az ellenállásra:

„Ezért az ő nevéhez és a többi szenvedők alakjához kapcsolódik a magyarság történelmének ez a korszaka, az ő nevük fog visszhangot adni a jövőben a mi forradalmaink szelleme szerint s a mi történelmünk ezt a szót: »ellenforradalom« – új jelentőséggel fogja fölruházni; ezt fogja a szabadságharcok testvéréül tekinteni, mert az igazi forradalom, a magyarság lelkéből, hagyományaiból kitörő erő, ez a felelet és visszafordulás volt a megkonstruált úgynevezett forradalmakra.”⁹² A *Szózat* ugyanebben a számban egy külön cikkel is építette a Tisza István-kultuszt a fajvédő szempontok mentén. A lap szerkesztője, Ulain Ferenc Bismarckhoz hasonlította a „minden ízében rendkívüli” Tiszát, aki „az emberi faj új fajtáját képviselte”. Ulain szerint Tisza egy „telivér” volt, aki Magyarországon egy „korcs nemzedéket” volt kénytelen vezetni, amit ahhoz hasonlított, mintha tokaji bort ecettel keverték volna: a nemes Tisza és az elfajult magyarság összeilleszthetetlen volt. Tiszának igazából porosz junkernek kellett volna születnie, hogy céljait megvalósíthassa, mert „a tölgy nem üvegházba való, az üvegházban nem is nagyon szerették őt és ő sem szerette azt”, idegennek érezte magát az itthoni „csenevész arisztokraták” között. Ulain azzal zárta a Tisza-gyilkosság első évfordulóján közölt portréját, hogy Tisza István a lemenő Nap volt a vörös alkonyatban, akinek távoztával sötét éjszaka szakadt Magyarországra.⁹³ A fajvédő *Szózat* – meglepetésre – a későbbi-

ekben már nem közölt évfordulós megemlékezést a proletárdiktatúráról.

A legitimista *Magyarság*ot Milotay István alapította 1920 végén, miután Bangha Bélával összeeszevesztve távozott az *Új Nemzedéktől*, aztán 1934-ig főszerkesztő is maradt. Ifjabb Andrássy Gyula támogatta a kommunistaellenes, céljaként a gazdasági és kulturális élet magyarosítását célul tűző lapot, amelyet 1921-ben „keresztény, nemzeti szelleműként” jellemeztek a csendőrség főfelügyelőjének összeírásában.⁹⁴ Népszerűségét főleg az 1925-től megjelenő, rádióműsort is közlő heti képes lapjának köszönhető – ebben a *Pesti Hírlapot* utánozta. A lap Pethő Sándor személye és az utótörténete miatt is jelentős: a *Magyar Nemzet* későbbi alapítója a kezdetektől főmunkatársa volt a lapnak, Milotay után a főszerkesztője is lett 1938-ig, amíg le nem váltotta a náci felé forduló tulajdonos, a Magyarság Lapkiadó Rt. vezérigazgatója, ifj. Rupprecht Olivér, hogy Hubay Kálmánt és Fiala Ferencet vigye a *Magyarsághoz* szerkesztőnek és főmunkatársnak. A korábbi legitimista lap ettől kezdve nemzetiszocialista lett⁹⁵ – míg Pethő Sándor Chorin Ferenc és Kornfeld Ferenc zsidó származású nagytőkések támogatásával megalapította a náciellenes *Magyar Nemzetet*.⁹⁶

Az 1920-ban még nem létező *Magyarság* az ötödik évfordulón fenyegetően reagált Hébelt Ede kijelentésére, és arra figyelmeztetett az „Új Október?” című 1924. március 21-i cikkében, hogy ha valaki forradalmat követel, ne reménykedjen a jog védelmében. Kifejezte, hogy az őszirózsás forradalom rehabilitálása nem maradhat válasz nélkül, mert a polgárok még emlékeznek rá, hogy a „forradalmi vívmányok” társadalmi és politikai anarchiát jelentettek, és az ország katasztrófájához vezettek.

„Nem vesszük túlságosan tragikusan a határidőre beigért forradalmakat, de régi, bevált tapasztalat, hogy nem jó az ördögöt a falra festeni, mert ha sokat idézik, előbb-utóbb megjelenik. S ha Hébelték azért vetítik a falra arcmását, hogy a tömegfantáziát izgassák vele, vagy azért, hogy éppen hozzászoktassák, ne feledkezzenek meg róla, hogy ez az agitáció a másik oldalon is meg fogja teremni gyümölcsseit. Elvégre igazán nem lehet kívánni, hogy egy társadalom, amelynek ilyen nyíltan hadat üzennek, birka módjára várja be a sorsot, amellyel a forradalmárok részéről jóelőre kínálják s kezeit összetéve, maga hajtsa fejét az új október nyaktilója alá.”⁹⁷

A *Magyarság* figyelmeztetett, hogy „aki forradalommal fenyegetőzik, aki a forradalom álláspontján áll, az legyen tisztában vele, hogy kívül helyezte magát a jog és az alkotmányos elbánás korlátain, s maga adja a fegyvert azok kezébe, akik kevésbé rajonganak az októberizmus vívmányaiért. A forradal-

mi puszkának a másik vége is elsülhet, s aki az egyik oldalról lövöldöz vele, ne méltatlankodjék, ha a másik oldalról visszalőnek.”⁹⁸ Ezért Milotay István lapja arra kérte a szociáldemokratákat, hogy válasznak a jogrend követelése és az új forradalom óhajtása között, mert: „Vagy jogrend tehát és pedig mind a két oldalon, vagy forradalmi álláspont, de akkor az ellenforradalmat sem lehet többé mint méltatlan gázságot és alkotmány sértést kezelni.”⁹⁹ Az 1929-es évfordulókon – és a későbbiekben – nem közölt emlékcikket a lap.

IV. KONZERVATÍV LIBERÁLIS LAPOK (Az Újság, Pesti Hírlap)

A Horthy-korszak legnagyobb sajtóbotránya fűződött az 1903-ban indult, a proletárdiktatúra bukása után Kóbor Tamás író szerkesztésében megjelenő liberális laphoz, *Az Újsághoz*, amelyet „destruktív, zsidó, igen veszedelmes” lapként jellemeztek 1921-ben.¹⁰⁰ *Az Újság* 1925. május 31-én címlapon közölte Beniczky Ödön egykori belügyminiszter vallomását, amely szerint Horthy Miklós kormányzónak köze volt a Somogyi–Bacsó-gyilkossághoz.¹⁰¹ Eckhardt Tibor vezette a támadást a kormányzósérről szóló vádolt lap ellen, amelyet betiltottak. Egy alku eredményeképp *Újság* címen újraindulhatott, de a Tanácsköztársaságról szóló talán legnívósabb visszaemlékezést megíró¹⁰² Kóbornak le kellett mondania a szerkesztésről.¹⁰³

Az Újság arra emlékeztetett, hogy a proletárdiktatúra kikiáltásakor „egy szándékos hazugsággal fölkorlácsolták a nemzeti érzés kétségbeesését, hogy megöljék vele a nemzeti gondolatot”, és a proletariátus kizárólagos osztályuralmát vezessék be. Ám a Tanácsköztársaság nemcsak „álméleti” volt: progresszív céljaikban is hazudtak a proletárdiktatúra vezetői, akik „rohanó szekerek” elé az „áltudományt és az álhumanitást” fogták jelszavakként, amelyekkel megszedítették a magukat haladónak tartó értelmiséget is. Felszabadítás helyett azonban zsarnokság következett, amelyről már „harmadnapra” lehullt az álarc: „Intézménnyé tették a rettegés ébrentartását, a terroristákat. Az eddigi egyenlőtlenséget megfordították: utolsókból lettek az elsők, s ezt az osztályuralom megszüntetésének nevezték, mely csak átmenetileg nem ismer emberi egyenlőséget. Az egész örületet elnevezték a munka uralmának, és dogmává tették, hogy aki nem dolgozik, az ne is egyék. S ezzel a jelszóval, ezzel a dogmával erénnyé lett a dologtalanság. Hivatal és fizetés kellett mindenkinek, munka senkinek. A származás

kvalifikált: aki proletárnak született, úr volt, jogosult volt.”¹⁰⁴

A teljesítmény semmibevétele, a proletárszármazás megtétele egyetlen kvalifikációs szempontnak, és az, hogy a „kérges tenyér” igazolványa lépett a szakmai tapasztalat és a hozzáértés helyére a bürokráciában is, dilettáns intézkedésekhez vezetett, ami szükségszerűvé tette a bukást. 1919. május 1-jére korábbi hívei már kiábrándultak a kommünből, amelynek „sem lelke, sem lelkesedése” nem volt már ekkor, és mivel mindenki előtt nyilvánvaló lett, hogy „a farsangnak nincs örökkévalósága”, „az eszméből csúnya spekuláció lett”, „a munkából rablás és tobzódás”.

Az Újság a Tanácsköztársaság kontraproduktív hatására helyezte a hangsúlyt: miképp a kapitalizmusból is „visszasóvárgott húsosfazék” lett a kommün idején, az internacionalizmus csődje megerősítette a nemzeti eszmét, a proletárdiktatúra csőcselékuralma pedig újra értéket és megbecsülést adott a „magasabbrendű erkölcsnek”, a „tisztá életnek”, a „szeretetnek” és leginkább a „becsületességnek”.¹⁰⁵ Így *Az Újság* azon lapok közé tartozott, amely a pozitív következményeit hangsúlyozta „az örület és a gonoszság” hónapjainak.

Az Újság 1929-es megemlékezése komolytalanul minősítette a kormánypárti és a szélsőjobboldali lapok felerősítette, Tanácsköztársasággal szimpatizáló hangokat: „Ma, tíz évvel a Kun Béla tanácsköztársaságának proklamálása után nincs vörös zászló Magyarországon. Úgy múlt el az a lidércnyomás, hogy semmi nyoma nem maradt. Néhány itt-ott megkótyagosodó kettő-három nyomorultat leszámítva, akiket a rendőrség jól szervezetten számon tart,¹⁰⁶ a bolsevizmusnak nincs nálunk visszaáhitója.”¹⁰⁷ Ezt annak tudta be a lap, hogy a magyar néplélek az oroszénál jóval ellenállóbb volt a bolsevizmus „örült miazmáinak”, „járványszerű” betegségének: „A bolsevizmus három hónap múltán önmagában roskadt össze, és tíz éven keresztül nyomorulat sem láttuk, hogy maradt volna belőle életrevalóság.”¹⁰⁸

Mivel a bolsevizmus ellentétes a „magyar nemzetlélekkel”, nem is fenyeget a visszatérése az *Újság* szerint. A konzervatív-liberális lap éppen azért bírálta a Bethlen-kormányt, mert még egy évtized után is a „bolsevizmus túlélte epizódjával” riogatott, és ezzel igazolta az antiliberalis-antidemokratikus berendezkedését: „Rá kellett erre mutatnunk, mikor annyi érdeket és természetszerű haladást áldoz fel a kormánypolitika ennek a végleg holt rémnek. Összes közviszonyaink természetes kibontakozását a bolsevizmus visszatérésétől való idioszinkráziának (ti. túlérzékenységnak) áldozzák

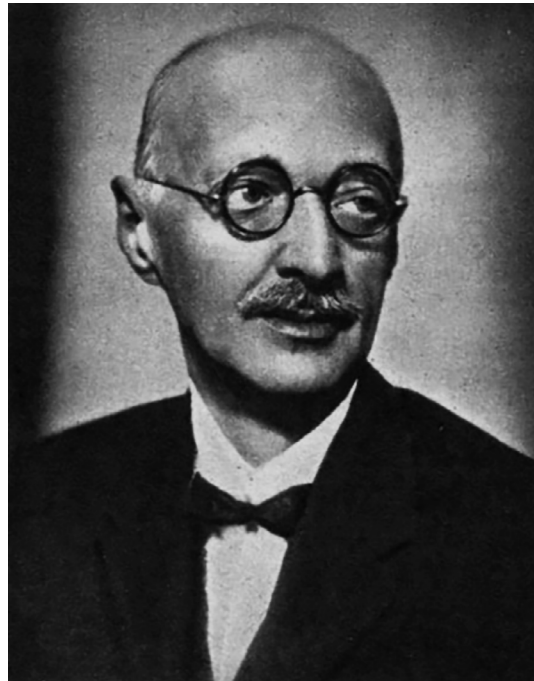
fel.¹⁰⁹ Vagyis az *Újság* azért bírálta a Horthy-rendszer politikai elitjét, mert a bolsevizmussal való riogatást használta a demokratikus kibontakozás megakadályozására. Utóbbi két okból, revíziós és antikommunista perspektívából is károsnak ítélte a lap: az elnyomó intézkedések csökkentik az ország nemzetközi presztízsét és ezzel érdekérvényesítő képességét, másfelől pedig „a végleges sírkő a bolsevizmus dicstelen sírgödre felett csak a szabadság lehet”.¹¹⁰

A legnagyobb hagyományú és legolvasottabb konzervatív lap, a Légrády Testvérek kiadásában megjelenő *Pesti Hírlap* – amely megszenvetde az 1918–1919-es időszakot – támogatta a kiépülő ellenforradalmi rezsimet. „Eléggé objektív, de végeredményben zsidó” – írta róla 1921-ben a csendőrség főfelügyelője.¹¹¹ Miután Rákosi Jenő a *Pesti Hírlap*-hoz igazolt, a lap az irredenta propaganda fő fóruma lett – ami különösen az 1929-es visszaemlékező cikkekből tűnik ki.¹¹² Rákosi mellett írt a lapba Herczeg Ferenc is – 1927-től a Magyar Revíziós Liga elnöke –, ám az irredenta kampányokat szervező Légrády Ottó szerkesztette *Pesti Hírlap* sztárpublicistája Kosztolányi Dezső volt, aki itt talált otthonra, miután 1921-ben elhagyta az *Új Nemzedéket*.¹¹³

1920-es megemlékezésében a *Pesti Hírlap* – amelynek szerkesztőségét 1919 januárjában feldúlták a kommunisták felhergelte munkanélküliek, akiket előtte vezércikkben sértegetett a lap –, „átkos, szomorú” napnak nevezte 1919. március 21-ét, amikor a „hazaárulók kormánya” „szabad prédának dobta oda ezt az országot egy rablásra és gyilkosságra szövetkezett társaságinak”. A Tanácsköztársaság idején rövid időre túsul is ejtett Légrády Imre újságja szerint „lemoshatatlan szégyenfolttja ez Magyarországot történetének”, és betetőzése a háború okozta megpróbáltatásoknak:

„A nemzetköziség jelszaván nyargaló gaz, lelkiismeretlen kalandorok, fegyverek ragadták kezükbe az ország gyeplőjét, és negyedfél [valójában: ötödfél] hónapon át kéjelegtek a rombolás vad, bestiális munkájában. A legmerészebb fantáziát is túlszárnyalja az az elvetemültség, amellyel rávetették magukat az iparra, kereskedelemre, összes intézményeinkre; fogságba vetették és kifosztották a becsületet, jó hazafiak egész légióját, gúzsba kötötték a sajtót, kigúnyolták, profanizálták a vallás szentségét; elbolondították a hiszékeny munkás tömegeket, az országot pedig olyan katasztrófába sodorták, amit hosszú évtizedek alatt sem fog kiheverni...”¹¹⁴

A cikk a közelgő ellenforradalmi politikai kirovatperekét – a Károlyi-pert és a népbiztos-pert – igazolva követelte Károlyi Mihály és a Berinkey-kormány megbüntetését, amiért „tudatosan működtek

Légrády Imre

közre” a „rémuralom előkészítésében”. Míg a *Nemzeti Újság* a kényszerített, Kéri Pál által túsul ejtett Károlyi Mihályról írt, a *Pesti Hírlap* szerint Károlyi készségesen adta át a hatalmat a bolsevikoknak, akiknek „készülő államcsínyéről” tudnia kellett, mivel – a cikk szerzőjének visszaemlékezése szerint – egész Budapest erről beszélt a proletárdiktatúra kikiáltását megelőző napokban, és olyan előjelei voltak, mint a március 19-én kezdődő nyomdászsztrájk. A *Pesti Hírlap* sajnálattal írt arról, hogy csak a „cinkostársakat” ültethetik majd a vádlottak padjára, „az „értelmi szerzők azonban idejében kerekét oldottak, kisiklottak az igazságszolgáltatás alól”. Csak remélte a vezércikk szerzője, hogy hamarosan „hurokra kerülnek a főbűnösök is”¹¹⁵ – akikhez egyébként 1918 novemberében a Légrády testvérek még törleszkedtek, hiszen a hatalomra jutó Károlyi-kormányt ünneplő reprezentatív kiadvány, *A diadalmas forradalom könyve* az ő kiadásukban jelent meg.

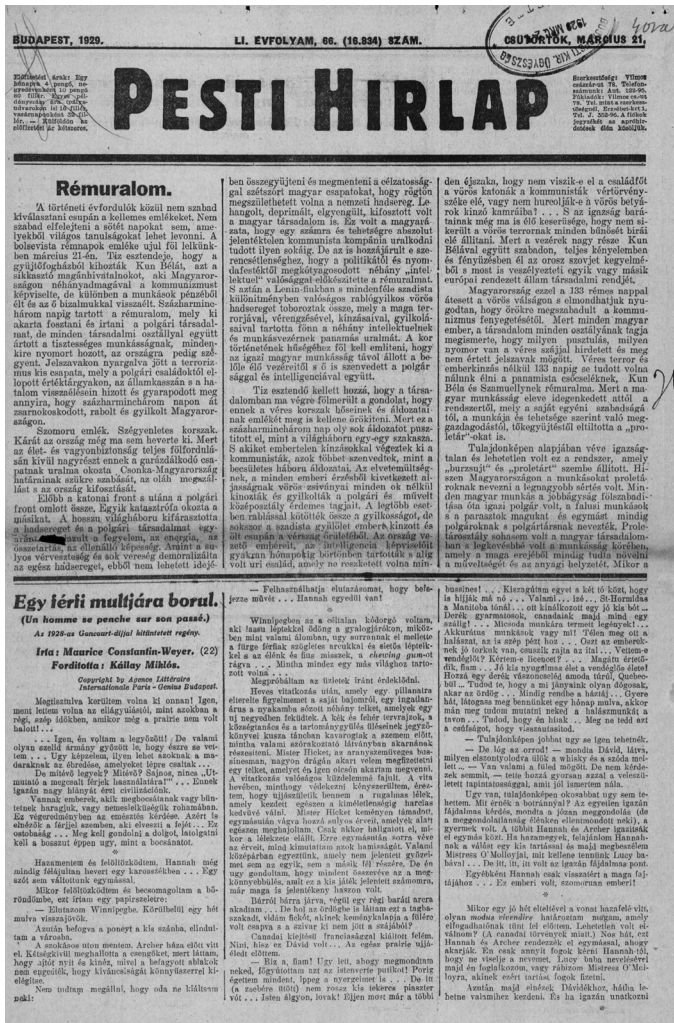
A proletárdiktatúra bukásának 1920. augusztus 1-jei évfordulóján egy korábbi politikai tús olvasói levelét közölték, aki – ellentétben a lap bosszúvágytól csöpögő „Március 21.” című vezércikkének szerzőjével – a szociális reformokban, és nem a proletárdiktatúra „főkolomposainak” elítélésben látta a kommunista fenyegetés csökkentését. Az „Esti levél – Börtön-tanulmány” című cikk szerint „a kommunizmust hiába verik le fegyverrel, ha a lelkekben tovább él és terjed”. Ezért óvintézkedéssel a társadal-

mi elégedetlenség csökkentését irányozta elő, hogy ne maradjon tere a baloldali radikális agitációnak és hangulatkeltésnek:

„A kapitalistáknak, akik félnek a kommunizmustól, azt mondom, hogy a kommunizmus ellen a legerősebb szer a szocializmus, a szociális reformok, melyek megnyugtatják a dolgozó szegényeket. Könnyebbé kell tenni a megélhetést, boldogabbá kell tenni az embereket. Jóllakott emberek sohase csináltak forradalmat. Az osztályharcot csak úgy lehet megszüntetni, ha a társadalom osztályai között kevesebbitük az igazságtalan ellentéteket.”¹¹⁶ Ha az ellenforradalmi politikai elit belátja ezt, akkor nem volt haszontalan a rabságban töltött időszak.

A *Pesti Hírlap* a kikiáltás ötödik évfordulóján publikált vezércikkében a kapitalista demokrácia mellett állt ki a Hébelt-beszédre válaszul, és mérsékelt, konzervatív-liberális pozíciójára rácsúfolva azt írta: nem ártana, ha toll helyett furkósbottal csapnának oda, ahol csak „a gondolata is megszülethetik egy új kommunista forradalomnak”, amely nemcsak a polgárságot, de a munkásokat is boldogtalanná tenné, és minden elvénné munkájuk jutalmát, a tisztességesen megszerzett vagyonukat. A lap hangsúlyozta, hogy a dolgozó munkásság – amelyet szembeállítottak a nem dolgozó munkásvezérekkel – a magántulajdon híve, és olyan rendet akar, amelyben ezt megvédik. A vezércikk írója elítélte a „dolgozó társadalom egységének” megbontására alkalmas szélsőséges, izgató hangokat, és emlékeztetett rá, hogy a szociáldemokraták az „utca rémuralmá-ként” azonosított proletárdiktatúra résztvevői voltak: „Tapasztalatból tudjuk, hogy amilyen gyorsan átváltozik a lárvás kukac pillangóvá, épp oly gyorsan átvedlik sok szociáldemokrata kommunistává.” Így helyettük inkább számíthatnak a kapitalista munkáltatókra azok a munkások, akiknek az „éltető vállalatok” adnak megélhetést. Eképp minden tökéletes, szélsőbaloldali hang a munkások érdekeit sérti: „Hisz épp az a bajunk, hogy nincs elég tőke Magyarországon!”¹¹⁷

Az 1929. március 21-i „Rémuralom” című visszaemlékezésében is azért hirdetett megbékélést a konzervatív lap, mert a társadalmi és politikai egységet tartotta a sikeres revidációs politika előfeltételének. „Tíz szétendeje, hogy a gyűjtőfogházból kihozták Kun Bélát, azt a sikkasztó magánhivatalnokot, aki Magyarországon néhányadmagával a kommunizmust képviselte, de különben a munkások pénzéből élt és az ő bizalmukkal visszaélt. Százharminchárom napig tartott a rémuralom, mely ki akarta fosztani és irtani a polgári társadalmat, de minden tár-

A Pesti Hírlap 1929. március 21-i címlapja

sadalmi osztállyal együtt értott a tisztességes munkásságnak, mindenkire nyomott hozott, az országra pedig szegényt”¹¹⁸ – írták. Egyfelől tehát a konzervatív lap azt hangsúlyozta, mennyire hamis a „burzsu-juk” és a „prolik” szembeállítása, hiszen „az igazi magyar munkásság távol állott a belőle élő vezéreitől s ő is szenvedett a polgárság és intelligenciával együtt”, másfelől pedig Trianonért is a proletárdiktatúrát tette felelőssé. Az „országcsönkítés” ugyanis azért következhetett be, mert „a vörösré festett panamisták fölfordították a törvény uralmát”, az élet- és vagyonbiztonság hiánya „teljes fölfordulást” okozott, amit kihasználtak Magyarorszá- g ellenségei. És mivel Trianont a magyar nemzet megosztottsága okozta, csak „minden társadalmi osztálynak egybeolvadása” revidálhatja azt: „Re- vizió kell a lelkekben, hogy elérhessük Trianon re- vizióját...”¹¹⁹

A munkásosztály felé nyitás gondolata megjelent a Pesti Hírlap 1929. augusztus 1-jei megemlékezésében is, amely a Komintern ügynökhálózatával szemben ugyan radikális retorikával élt, és „nemzetközi politikai féregirtást” követelt „egész Moszkváig”, Magyarországon azonban szociális reformokat látott szükségesnek: „Arra kell egyesülni, hogy tisztes szociális reformokkal egyenlítsék ki az élet igazságtalanságait. Felfelé kell nivellálni a társadalmat. A proletárságból kell jómódú polgárságot teremteni s nem lefelé pusztítani a társadalmat.”¹²⁰ A konzervatív lap a brit Munkáspárt példáját ajánlotta a magyar szociáldemokrata politikusoknak, amelynek vezetője, Ramsay MacDonald miniszterelnök szerint „a szocialista munkáságnak nyíltan meg kell vívni a harcot a kommunis- takkal”.¹²¹

V. A LIBERÁLIS AZ EST-LAPOK (Az Est, Magyarország, Pesti Napló)

A legjelentősebb liberális bulvárlapnak, Az Est-nek talán még a Népszavánál is negatívabb volt az ellenforradalmi megítélése a fehérterror időszakában, erre példa az 1921-ben megjelent Az Est bűnlajstroma című „ál-Est”, az Ébredő Magyarok Egyesületének médiahackje.¹²² „Zsidó, nemzetellenes, mindenképp üldözendő” – írta róla 1921-ben a csendőrség felügyelője,¹²³ ennek ellenére Az Est-birodalom a Horthy-korszak legnagyobb sajtóvállalkozása lett. Az ellenforradalmi „médiavezér”, Kozma Miklós azzal vádolta, hogy Miklós Andor „még az ellenforradalmon is nyerészkedett”.¹²⁴ A sajtómágnás megszerezte a korábban függetlenségi Magyarországot és a liberális Pesti Naplót, valamint az Athenaeum kiadóvállalatot is, és az üzleti hasznot a szakmai elkötelezettséggel és a kultúra támogatásával sikerült ötvözniük. A Nyugat szerzői – Kosztolányi Dezső kivételével – Az Est-lapokban publikáltak, ezek közül Az Est volt a délutáni megjelenésű.¹²⁵ Az 1911-ben indult Az Est történetének a második zsidótörvény vetett véget, amikor a magyar állam elvette, majd megszüntette az akkor már Miklós Andor özvegye, Gombaszögi Frida tulajdonolta lapot.¹²⁶

Az Est a kikiáltás 1920-as évfordulóján az „agyaglábú óriás” képét használta a Tanácsköztársaságra, amely a magyar történelem „leggyászosabb és egyben legszégységteljesebb lapjait írta”. A liberális bulvárlap a „gyenge jel-

lemű” Károlyi Mihályt hibáztatta a kommunisták hatalomra kerüléséért, mivel – a lap szerint – ő volt, aki „kinyitotta a börtönök ajtajait, s a gonosztevők és eszelősök társaságának átadta az országot”. Ezzel kezdődött az ellenvilág, amelyet a „proletárság diktatúrájának” hazudtak, de valójában „néhány cellányi kalandor saját diktatúrája” volt: „A diktátorok loptak, raboltak és dőzsöltek, a nép pedig éhezett, lerongyolódott, és hallgatásáért munka nélkül fehér pénzt kapott. Gyilkosokból és fegyencekből alakított bandák gyakorolták a terrort, mukkanni nem volt szabad, az erény és a hazafiság kétségbeesetten elbujdosott, vagy reményvesztetten meglapult.”¹²⁷

A lap még a Vörös Hadsereg harcairól is negatív torzképet festett, mivel úgymond „lelkiismeretlen diktánsok vezette, soha nem ismert véres háborúkat hoztak”, és a proletariátus megváltása helyett valójában „kiirtották a munkásság színét, virágát”.¹²⁸ Az „iszonyú” Tanácsköztársaság egyetlen pozitív következménye Az Est megemlékezése szerint az volt, hogy a feltámadás reménye nélkül pusztult a magyarországi bolsevizmus. Ez a megállapítás különös

Az Est 1920. március 21-i címlapja

jelentőségű a Horthy-kori sajtó megemlékező cikkeinek ismeretében, mivel a liberális szerzők idővel egyre kevesebbet szóltak a proletárdiktatúra, és egyre többet az ellenforradalmi rezsim alatti megpróbáltatásairól. Akkor már arra használták a közműn emlékéit a liberálisok, hogy a Horthy-rendszer jobboldali elitjét vádolják: a bolsevizmus rémével riogatva legitimálják antiliberális politikájukat.

Már az 1920. augusztus 3-án megjelentetett „Rabságunk ellen” című vezércikkben is élesen kritizálták a „polgári munka kormányát”, amiért „Kun Bélának eszközével él”, elég csak utalni itt a fehérterror alatti újságíró-gyilkosságokra (amelyek közül a leghírhedtebb a már említett Somogyi-Bacsó-gyilkosság lett) és ellenzéki sajtómunkások letartóztatásaira.¹²⁹ A cikk megjelenése előtt nem sokkal a Magyarországi Újságírók Egyesülete is tiltakozott az elnyomó intézkedések miatt, *Az Est* pedig megragadta az alkalmat, hogy a proletárdiktatúra negatív emlékével támadja a kiépülő új rendszert, mert az nem állította helyre a sajtó szabadságát. A megemlékezés a polgári sajtó Tanácsköztársaság alatti felszámolásának perspektívájából idézte fel az 1918–1919-es történéseket, hogy a magát „keresztény-nemzetinek” tartó berendezkedést a bolsevikokéra emlékeztető módszereivel szembesíthesse. Ahogy Miklós Andor vezércikke fogalmazott, a proletárdiktatúrának „minden napra volt új leleménye, új meglepetése számunkra. Végre aztán megismertette velünk valódi ábrázatát egész undokságában: a legnagyobb köznyomorúság és éhínség idejében kilökött bennünket az utcára, el akart küldenünk kapálni, vagy ami ezerszer rosszabb és meggyalázóbb: propagandát csinálni”.¹³⁰

Azonban a Tanácsköztársaság végével sem javult a magyar sajtó helyzete, márpedig „a közrend és biztonság megszilárdításának egyetlen eszköze a visszaélések és bűnözések szabad kritikája”. Vagyis míg a – kormánypári – *8 Órai Újság* a rendőrség, a liberális *Az Est* a szabad sajtó visszaállításában látta a polgári rend helyreállításának biztosítékát. A cikk szerzője belátta ugyan, hogy a proletárdiktatúra bukása után szükség volt bizonyos szigorító intézkedésekre, hogy a rend helyreállítása érdekében elnyomják a magyar nyilvánosság szélsőséges hangjait, de ezt – a kúra metaforáját használva – nemcsak túlzó, de egyoldalú kezelésnek is tartotta a szerző: „Nem mondjuk, hogy az új rendszernek nem volt oka e részben az óvatosságra: még benne van nemzetünk testében a forradalmak lázas méreganyaga és a lázas testnek szüksége van a diétára”.¹³¹ De hangsúlyozta, hogy a szigorú diéta mellett a „szabad levegőre” is szüksége van a betegnek a gyógyuláshoz.

Míg a jobboldali lapok a Hébelt-beszédet követően a szociáldemokrata politikusokat és a sajtót támadták, *Az Est* 1924. március 21-i vezércikke a továbbra is polgárelleses célokra felhasznált antibolsevik retorikát bírálta, újabb példaként arra, hogy a múltbeli szélsőbaloldali diktatúrát miként használhatták fel a liberálisok a már nagyobb veszélyt jelentő szélsőjobboldal diszkreditálására. A liberális lap szerint ugyan a proletárdiktatúra miatt omlott össze a polgári társadalom, de az ellenforradalmi rendszer akadályozta meg az újjáépítést, és azokat a szélsőjobboldali csoportokat – elsősorban a fajvédőket – támadta, amelyek politikai haszonlesésből használták az antikommunista retorikát: ők voltak, „akik bolsevikoknak bélyegezték mindazokat, akik nekik nem voltak kedvesek”.¹³² Az „osztályok ellen lázító”, a „terror eszközeit alkalmazó”, gyűlölködő ellenforradalmi csoportok „a bolsevizmus szorgalmas és tehetséges tanítványának” bizonyultak *Az Est* szerint, és a politikai elszigetelésüket irányozták elő: „a fajvédő urak [...] nem alkalmasak arra, hogy a magyar polgári társadalom élén haladjanak”. Ahogy Miklós Andor konszolidációt óhajtó lapja írta:

„A nemzet undorral gondol vissza a szovjeturalomra, amely megcsúfolta őt önmaga és az egész világ előtt. De éppenséggel nem rajong a gyűlölködő reakcióért sem, amely meghasonlást hozott soraink közé és a haladó, művelt emberi jogokért lelkesedő népek szemében dis[z]kreditált bennünket. Tegnap a reakció diadalmi tort ültetett. De a tor kissé korai volt. Mi tudjuk, hogy a reakció olyan szörnyeteg, mint a lernai hidra. De ennek is csak akad Heraklész[z]e.”¹³³ Figyelemreméltó, hogy a szélsőjobboldali összeesküvés-elméletek kedvelt metaforáját, a „hidrát” (amely elsősorban a szabadkőművességet jelölte), a sokféle reakció metaforájaként értelmezte újra a fejek levágásához a polgári Herkulest kereső lap.

Az Est 1929-es vezércikke szerint azonban a proletárdiktatúrát tíz év után se lehet feledni: „A két szemünkkel látjuk még a hordát, amint megragadja a nemzet ezeréves alkotmányát, maszatos kezével lerántja piedesztáljáról, s ahogy akkor mondták, »sírba tette«. Még halljuk, amint március 21-én az ország szívverése egyszerre kihagyott. A kazánok kihűltek, a műhelyek megnémultak, az irodákba és üzletekbe halálos csend költözött. Igazán megdermedt az ország. Ebben a dermedtségben kezdte el munkáját a terror.”¹³⁴ De a legnagyobb szörnyőség között is megmaradt a hit, hogy a proletárdiktatúra csak átmeneti: a cikk szerint „ez a hit tette lehetővé”, hogy „a derekunk egyenes maradt s hogy fejünket magasan hordtuk”. Talán aligha belemagyarázás, ha úgy értelmezzük ezt a visszaemlékezést,

Miklós Andor

mint ami a Horthy-kori liberálisoknak igyekezett reményt adni a kitartáshoz, hogy az ellenforradalmi rezsim megbukhat. Ez a hipotézis azért plauzibilis, mert a proletárdiktatúra bukásának tizedik évfordulóján fontosabbnak tartotta Miklós Andor lapja, hogy a lakbérgondokról közöljön vezércikket: „*Két lakbérnegyed gondjai közt* tengődik, küszködik és *reménykedik* a magángazdaság, mindenekelőtt abban reménykedik, hogy ezentúl másképp csinálják, mint eddig. Mert ha nem lehet másképp csinálni, akkor másoknak kell csinálni...” – írták a mondatvégi elhallgatással, a sejtetés retorikai eszközeivel, hogy magában a befogadóban fogalmazódhasson meg a tanulság: a hatalmasoknak távoznuk kell.¹³⁵

Az Est-birodalom reggeli napilapja volt a liberális *Pesti Napló*, amely konzervatív és marxista szerzőknek is helyet adott; „féldestruktív, szabadkőműves érdekeltségűnek” tűnt föl a hatalom szempontjából 1921-ben.¹³⁶ 1939-től Gratz Gusztáv főszerkesztette, de még ebben az évben megszüntették, miután a Sajtókamara megalakítása után felülvizsgálták a lapengedélyeket.¹³⁷ A lap talán legismertebb publicistája Bálint György volt, aki újságírói *ars poeticája*-ként hirdette: „Felháborodom, tehát vagyok.”¹³⁸

A Pesti Napló „Szomorú emlék” című 1920. augusztus 1-jei vezércikke különös abból a szempontból, hogy többet foglalkozott a proletárdiktatúra bukása utáni megpróbáltatásokkal, mint a Tanácsköztársaság alattiakkal. A szerző felidézte a „bűn, gonoszság és fürtelem kártyavára” összeomlása utáni naiv várakozást, hogy végre megkezdődhet a romok eltakarítása, majd az építkezés, ám e helyett

a szegycmenteljes román megszállás és az ország „rendszeres kifosztása” következett, amikor „románok feszeggették a Nemzeti Múzeum kincsesládáit”. A „nemzet testén” pedig még „véreztek a sebek”, amikor a „világtörténelmi gazságnak” nevezett trianoni békeszerződést kényszerítették Magyarországra: „Ezeréves hazánkat, a természet e leggyönyörűbb alkotását, feldarabolták, millió és millió magyart idegen uralom alá hajtottak.”¹³⁹

Bár a *Pesti Napló* szerint aligha volt nemzet, „amelynek vállára a sors ekkora keresztet rakott volna”, a legkeményebb megpróbáltatások idején is lehetett bízni abban, hogy „a magyar őserő előbb-utóbb diadalmaskodni fog”. A liberális lap azonban csalódottan konstataálta, hogy a Tanácsköztársaság bukása óta eltelt egy esztendőben se történt érdemi előrelépés: „Maguk a keresztény kurzus vezetői ismerik el, hogy nincs meg az egység a kicsiny Magyarországon, az építés munkája igen lassan halad előre, és a külső országok között barátaink alig akadnak. A megélhetés gondjai nem sokkal könnyebbek ma, mint egy esztendővel ezelőtt, holott szinte elmerültünk akkor abban a boldog tudatban, hogy most már csak jobb következhetik. A társadalom valamennyi rétege szemrehányóan néz fel az egymásután következő kormányokra, hogy jönnek és mennek, anélkül, hogy kezük közül valami üdvösséges kikerülne.”¹⁴⁰ Így a *Pesti Napló* – *Az Est*hez hasonlóan – az ellenforradalmi kormányok bírálatára mozgósította a forradalmak korának emlékezetét.

A dualizmus korában függetlenségpárti *Magyarország* 1917-ben került *Az Est*-konzern tulajdonába, és lett annak esti lapja, a maga 40-50 ezres példányszámmal kiegészítve a több száz ezres példányszámú *Az Est*-et, illetve a legnagyobb múltú *Pesti Napló*-t. 1939-ben az előbbiekkal együtt a *Magyarországot* is megszüntették.¹⁴¹

A Magyarországnak „A számom” című 1920. augusztus 1-jei cikke szembeállította egymással a nyugati munkásmozgalmat és a marxizmus címkéjét csak „csaló etikettként” viselő keleti bolsevizmust, mivel „Leninnek annyi köze volt a szocializmushoz, mint Tamerlának”. A szerző emlékeztetett rá, hogy Marx tézise szerint a proletárforradalomnak a legfejlettebb ipari államokban kellett volna kitörnie, a nyugati ipari társadalmak kultúrája, fegyelmesség, bizonyos jóléte és jövőbeli perspektívája viszont törvényes mederbe tereli a munkásmozgalmat, míg a magát szocializmusnak hazudó bolsevizmus „barbarizmussal”, „ázsiai miszticizmussal” és „babonával” itatódott át „az orosz és tatár steppéken”.¹⁴²

A lap azt hangsúlyozta, hogy mind a proletárdiktatúra kikiáltása, mind a Forradalmi Kormányzótanács lemondása a munkások tudta nélkül történt:

„az önkényuralom katasztrofális züllöttsége ez, hogy elhatározásáról még azokat sem értesíti, akik nevében állítólag uralkodik”. A cikk szerint a Tanácsköztársaság vezetői is tisztában voltak azzal, hogy bár a munkások érdekeire hivatkoznak, az ő akaratuk ellenére kormányoznak, alapelvük volt ugyanis, hogy „a proletárt, ha még nem érett meg a forradalomra, forradalmisítani kell saját maga ellen”.¹⁴³ A *Magyarország* szerint Kun Béla nem egyszer jelentette ki, hogy akár a proletárok akaratára is megcsinálja a proletárdiktatúrát. Mivel a Tanácsköztársaságnak nem volt támogatottsága, szükségyszerűen „bukdácsolt”, de vezetői újabb és újabb elméleteket találtak ki a problémák magyarázatára, mert a kommün nem racionális politikai programon, hanem irracionális hiten alapult.

A hatalmat puccsal magukhoz ragadó kalandorok bukása szükségyszerű volt, mert az ázsiai bolsevizmus „számuma” – a *Pesti Hírlap*ba író Lázár István Tanácsköztársaság-regényének címében is szereplő, homokot felkavaró, vörös sivatagi forgozószél¹⁴⁴ – megtöri az európai kultúra falain. A cikk a „fehér ember kultúráját” járványként fenyegető múltbeli keleti veszedelmekhez (lásd a Timur Lenk és Lenin közti analógiát) hasonlította a kommunizmust:

„A bolsevizmus nem politikai program. A bolsevizmus dogma, tömegőrület, háborús pszi[c]hózis, nyers és indokolatlan, bosszúvágy, *titokzatos biológiai indulat*, akárcsak a földrengés. Csak névleg szerepel először az emberiség történelmében, de volt már azelőtt is, és hívták akkor népvándorlásnak, tatarjárásnak, o[s]zmán invázióknak, sipoy [szipoj] lázadásnak. Amilyen félelmetes tudni, hogy az emberiség e nagy betegsége a történelem folyamán többször megismétlődik, éppen olyan megnyugtató is, mert a múlt tapasztalata mutatja, hogy mindannyiszor véget is ért, önmagában roppant össze, és a fehér ember kultúrája megmenekült tőle.”¹⁴⁵ Az „ázsiai kegyetlenség” és „babonaság” orientalista toposzával¹⁴⁶ operáló cikk konklúziója szerint ugyanis „kardélen nem lehet szociális dogmákat, csak népvándorlásbeli babonákat terjeszteni”.¹⁴⁷

Ahogy a *Pesti Hírlap* és *Az Est* példáján is látható, a dualizmus kori polgári Magyarországon gyökeres, régi vágású „polgári” – konzervatív és liberális – lapok 1924-ben már a konszolidációt hiányolták. A Tanácsköztársaság bukásának ötödik évfordulóján a *Magyarország* is elvetette a faji vagy osztálydiszkriminációt, és a teljesítményelvűség, a meritokrácia ideája mellett tett hitet. A proletárdiktatúra alatti kontraszelekciónak azért idézte fel, hogy rávilágítson a jelen diszkriminatív tendenciáira: „Amin századok dolgoztak s amit századok szentté avattak, ezt

tapodta sárba s ezt feszítette meg. A gazdasági élet, mintha guta ütötte volna meg, egyszerre megállott, nem termeltek, nem gyártottak, nem vetettek, minek, hiszen a termő gyümölcsöt a rém habzsolná föl.”¹⁴⁸

A Tanácsköztársaság azért bukott meg, mert belefűlt a tehetetlenségbe, az 1919. augusztus 1-jei „felszabadulást” azonban azért nem követte a „polgári Magyarország” gyors újjáépítése, „karöltve a bolsevizmustól megundorodott munkássággal”, mert az osztálygyűlölet és a felekezeti viszály ellehetlenítette a közös munkát: „A gyűlölködés máglyája messze világító lobbot vetett, a nagy munkához nem lehetett hozzáfogni, az üldözés ostorai patogtak, ember és ember között különbséget tettek, a sajtóról nem vették le a féket, s lépten-nyomon a lakosság egyik részét a másik ellen uszították.”¹⁴⁹ Így a *Magyarország* szerkesztősége arra használta a proletárdiktatúra bukásának ötödik évfordulóját, hogy kifejezze, mennyire várja azt a korszakot, amelyben „a jó magyarságnak csak egyetlenegy kvalifikációja lesz: dolgozik-e valaki a hazáért, igen vagy, nem?”¹⁵⁰

*Az Est*tel ellentétben a *Magyarország* az 1929. augusztus 1-jei cikkében nagyon is foglalkozott a kommunista „világtüntetéssel”, amelyre azonban nem politikai vagy ideológiai, hanem rendészeti kérdésként tekintett: „Moszkva zavart, nyugtalanságot és káoszt akar mindenütt, mert csak a zavar, a nyugtalanság és a káosz segíthet rajta.”¹⁵¹ A megoldást abban látta a lap, hogy a kommunistákat, „a világorradalom eapidjásait, mániákusait, őrlöttjeit, kalandorait, szélhámusait” őrizetbe veszi a rendőrség: „A bolsevizmus nem munkásmozgalom, nem is szabad úgy kezelni, mint munkásmozgalom – a bolsevizmus a pusztulás mozgalma, a pestis szocializmusa.”¹⁵² Vagyis míg 1920-ban a szociáldemokratákat és a munkásmozgalmat összemosták a kommunistákkal, 1929-ben már elválasztották őket egymástól.

VI. POLGÁRI RADIKÁLIS ÉS SZOCIÁLDEMOKRATA LAPOK (*Világ, Népszava*)

A *Világot* a radikális szabadkőművesség napilapjaként indították 1910-ben, kezdetben Jászi Oszkár is a szerkesztőség tagja volt, de 1911-ben távozott onnan a választójogi küzdelemmel és a Tisza-rendszer ellenzéki pártjainak szövetségi politikájával kapcsolatos nézeteltérések miatt.¹⁵³ 1914-től az újonnan megalakuló Országos Polgári Radikális Párt lapja lett, és a polgári radikális politikai irányt képviselte a Horthy-rendszerben is. 1921 és 1926

között Zsolt Béla volt az egyik vezető publicistája. „A szabadkőművesek hivatalos lapja, ők alapították és pénzelik” – állt a csendőrség felügyelőjének 1921-es jellemzésben.¹⁵⁴ 1926-ban a frankhamisítási botrány kiobbantásának következményeként betiltották, de Bethlen István engedélyezte, hogy a „hazaárulással” vádolt lap tőkeérdekeltsége megvásárolja a *Magyar Hírlapot*. Feleky Géza szerkesztő maradt, de a délutáni lapból reggeli lett¹⁵⁵ – az utódlapban pedig már nem találtam a proletárdiktatúra évfordulóin publikált véleménycikket.

A *Világ* a radikális polgárság érdekeit figyelembe véve arra emlékeztetett a Tanácsköztársaság kikiáltásának első évfordulóján, hogy a proletariátus mennyire súlyos hibát követett el, amikor egymaga akarta gyakorolni a hatalmat, miután „a kommunista puccs vezérei megvalósították jelszavukat”, és „minden hatalmat lefoglaltak a proletariátus számára” a „háború ostorcsapásaitól és a fegyverszünet kegyetlen csalódásaitól elkábult” országban. Ennek következményeként „a magyar nép járt az alvilágban”, de azóta – a fehérterror időszakában – az ellenkező irányba billent ki a társadalmi egyensúly. Ennek tanulsága az, hogy a munkásosztály nélkül sem lehet vezetni az országot, ezért a *Világ* azt javasolta, hogy a szociáldemokrata pártot kapcsolják vissza a politikába, ugyanis a proletárdiktatúrát se kiáltották volna ki, ha a munkásosztályt időben beveszik az „alkotmány sáncaiba” azzal, hogy választójogot adnak a proletároknak.¹⁵⁶ Így a *Világ* vezércikke a Tanácsköztársaság-diskurzus azon – polgári radikális, szociáldemokrata és korábbi függetlenségi szerzőkre jellemző¹⁵⁷ – irányához tartozott, amely a „reformokat ellehetetlenítő” Tisza-rendszert hibáztatta a magyar társadalom 1918–1919-es robbanásáért.

A *Népszava*nak a Magyarországi Szociáldemokrata Párt lapjaként – a betiltást kivéve – szinte minden elképzelhető retorziót el kellett viselnie a Horthy-rendszerben, 1924 novemberétől három és negyed évre eltiltották az utcai árusítását, és sajtóperek százait indították ellene. „Ismerjük. Veszedelmes” – jellemezte a csendőrség felügyelője 1921-ben.¹⁵⁸ Buzinkay Géza kiváló sajtótörténeti összefoglalása szerint az 1920-ban meggyilkolt főszerkesztő, Somogyi Béla halála után „kiemelkedő publicista nem tartozott a szerkesztőségéhez”,¹⁵⁹ amely állítással vitatkoznom kell, mert többek között a *Népszava* főmunkatársa volt K. Havas Géza (az Örkény-egypercesből ismert dr. K. H. G.),¹⁶⁰ de a lapot 1934 és 1939 között szerkesztő Mónus Illés teoretikai jelentőségű, magas erkölcsi és kulturális mércét képviselő publicisztikáinak jelentőségét se becsülném alá.¹⁶¹

A *Népszava* emlékcikkeit olvasva a szociáldemokraták eltérő perspektívája abban mutatkozott meg, hogy elsődlegesen a magyar munkásmozgalom múltja, jelene és jövője felől tekintettek a proletárdiktatúra kikiáltására és bukására. Míg a polgári lapok a magyar történelem, addig a szociáldemokraták a magyar munkásmozgalom „sötét napjának” tartották a proletárdiktatúra 1919. március 21-i kikiáltását, mert annak bukása maga alá temette a szociáldemokrata politikusok harmincéves munkáját. E munkát beárnyékolta, hogy végül a kommunistákkal egyesülve kikiáltották a proletárdiktatúrát, amelynek szociális eredményeit a Horthy-kori ellenforradalmi propaganda által óriásivá növesztett vörösteror diszkreditálta. A Horthy-kori országos napilapok elbeszélői stratégiái közül a legérdekesebbnek az 1919 után egyértelműen defenzívába szorult baloldalt reprezentáló *Népszava* által vívott „kétfrontos” emlékezetpolitikai küzdelem tűnik, mivel a szociáldemokratáknak egyszerre kellett támadniuk a bolsevikokat – mint a szocializmus eszméjének hiteltelenítőit – és ugyanakkor az ellenforradalmi rendszert opponálniuk.

A Károlyi-kormány tagjait felelőssé tevő jobboldali bűnbakképzéssel szemben a szociáldemokraták azt a nehéz helyzetet hibáztatták az első évfordulás megemlékezésükben, amelyet a forradalmi kormány megörökölt a bukott elittől, és amelyet csak súlyosbított az antant méltánytalan politikája: „Milliókat, milliárdokat kellett odavetni a háborús uzsora torkába, a munkanélküliek segélyezésével, a leszerelt katonák végkielégítésével, a csempészett áruk behozatalával”. A gazdasági összeomlást gátálatlanul kihasználta a kommunista, akik az értelemhez apelláló szociáldemokratákkal szemben érzelmi politizálást folytattak, hergelték az „iskolázatlan” tömegeket, amely újabb és újabb igényekkel állt elő, mint amilyen a munkanélküli segélyek felemelése vagy a leszerelt katonáknak járó végkielégítés: „Odaállították a munkásság elé a proletárdiktatúrát, mint olyan orvosszert, amely minden bajtól egy csapásra szabadítja meg őket”.¹⁶² A proletárdiktatúra kikiáltása szemben állt a szociáldemokrata párt „evolúciós irányzatával”, amely szerint a feudálkapitalista Magyarország még nem volt érett a szocializmusra.¹⁶³ A kommunistákkal történő kiegyezésről és a pártegyesülésről a Vix-jegyzék következtében előálló súlyos krízis szinte szükségszerű következményeként értekeztek, amely a mérsékelt szociáldemokrata politikusok ellenére valósult meg. Ez utóbbiak a nyílt ellenállás helyett inkább félreálltak, mint hogy a válságot tovább mélyítsék a párt megosztásával, és várakozó álláspontra helyezkedtek:

„Ami előrelátható volt, az bekövetkezett. Az a rendszer, amelyet rövidlátó, fanatikus emberek sablonszerűen akartak ráhúzni egy, az előfeltételeket nélkülöző országra, szükségszerűen elbukott. [...] A bolsevizmus a maga romjai alá temette a magyar szocialista munkásság harmincesztendő munkájának, fáradtságának minden virágát, de nem temette a szocializmust magát, amelyet megölni, elpusztítani nem lehet. Ami elveszett, az a munkánk eredménye volt csupán; az eszköz, amellyel építettünk, a kezünkben maradt. Dolgos emberek vagyunk, újra kezdjük a munkát. Csüggedés nélkül, zúgolódás nélkül, a régi hévvel és áldozatkészséggel. Tanultunk, drága tandíjat fizetünk, de szociáldemokraták maradtunk” – írta a *Népszava* 1920. március 21-én.

A szociáldemokrata lap 1924-es megemlékezésében még határozottabban tették felelőssé az ország összeomlásáért és a kommunisták hatalomra kerüléséért az 1918 előtti politikai elitet: „A proletárdiktatúra eseményeiért ne bennünket feleltessenek örökké, hanem szálljanak magukba, emlékezzenek, hogy miként vitték örült háborújukat a végkimerülésig, miként idézték föl a katonai frontok fölbomlását, miként eresztették útnak a szétbomlott, fegyveres frontcsereket, és emlékezzenek arra a gyávaságukra, hogy amikor az országot az anarchia szélére kormányozták, megfutottak, és sorsára hagyták a nemzetet. Ez a megfutamodás volt a forrása mindannak, ami történt, és a mai láрма és színlelt rettegés nem egyéb, mint a bűntudat hideg verejtéke a felelősségtől félt arcokon.”¹⁶⁴

Hasonlóképp tettek a *Népszavában* az 1929-es, tizedik évfordulón is: „Az elmúlt tíz esztendő legvakmerőbb bűvészi produkciója a világháború uszítóinak az a mesterkedése, amellyel a saját szörnyű bűneikért másokat akarnak felelősségre vonni. [...] Minden, ami a világháború után következett, a forradalom, a bolsevizmus és az ellenforradalom, azoknak a hitványoknak a vétke, akik a népek tudatlanságát fölhasználva, háborúra uszítottak.”¹⁶⁵ A *Népszava* évtizedes, nagy ívű megemlékezésének konklúziója szerint a „reakció erőszaka” volt „a bolsevizmus és a forradalmak megvetője”. Ezért intésként fogalmazták meg a szociáldemokraták, hogy a Bethlen-kormány „újabb katasztrófát fog zúdítani az országra”, ha nem hagy fel az erőszakkal. A „bolsevista demagógia” hatástalanítására ugyanis nem az erőszakot, hanem csakis az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetését tartották megoldásnak a szociáldemokraták, amint azt

A *Népszava* címlapja 1920. március 21-én

megemlékezésük végén megfogalmazták.¹⁶⁶ Vagyis látható, hogy a Tanácsköztársaság elrettentő emléként nemcsak a jobboldal, hanem a baloldal is „széközserű emlékezetként”¹⁶⁷ forgatta a Horthy-kori politikai küzdelmekben.

VII.
ZÁRÓ KITEKINTÉS:
A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG-
MEGEMLEKEZÉSEK
1929 UTÁNI APÁLYA

A korai Horthy-kori pamflet- és visszaemlékezésirodalmat elemző 2019-es monográfiámban az 1929-es évet választottam záró korszakhatárnak, mivel a Tanácsköztársaság bukásának tizedik évfordulójára kanonizálódott Tanácsköztársaság-kép egyszers-

mind ki is üresedett a Bethlen-korszak utolsó szakaszára. Az akkor tíz éve elmúlt proletárdiktatúra „rémségeire” emlékezés vesztett a relevanciájából a jelen nehézségei, az 1929-ben kitört nagy gazdasági világválság gondjainak előtérbe kerülése miatt. De már az 1920-as évek elején érzékelhetően csökkent a kommünt rágalmozó kiadványok száma, és ez a bolsevizmus magyarországi visszatérésétől való pszichotikus félelem eltűnésével magyarázható.¹⁶⁸ Amikor Mályusz Elemér a kormányzati megrendelésre készült és propagandacélú külföldi megjelenítésre szánt *A vörös emigráció* című mű hazai kiadásával kapcsolatban 1927-ben felkereste Dick Manót, az csak legyintett, hogy egy ilyen típusú munka szerinte már senkit se érdekel, mert még az emigránsok is „már rég elfelejtették, hogy emigránsok voltak”.¹⁶⁹

Az antibolsevizmus egészen a második világháborús hadba lépésig tartó enyhülését jelezte, hogy 1929-ben legálisan jelenhetett meg a Tanácsköztársaság egyik vezető szerepet játszó politikusának a proletárdiktatúra időszakát is bemutató memoárja, Weltner Jakab visszaemlékezése.¹⁷⁰ Ahogy az 1918–1919-es forradalmakban szerepet vállaló Róbert Oszkár újságíró megfogalmazta a baloldali emigránsokat hazatérésre buzdító nyílt levelében: „Most itt volna az idő, már józanodik mindenki. Hiába, mégis tíz esztendő múlt el a kommün örülete óta, és Bethlen csak addig látszott tüneményes és küldetéses férfiúnak, amíg az emberek még felfordulástól félték, s a bolsevizmus rémét idézhette eléjük folyton. De ma már ebből egyedül mégsem lehet oly jól politikailag reüzálni [boldogulni], s aztán itt van a gabonaár krachja, a fizetéseképtelenségek s a rossz keresetű tömegek nyomora, ami mind súlyosabban érződik most, hogy már a kutya sem fél a kommunista hóbortosoktól.”¹⁷¹

A vizsgált országos napilapok Tanácsköztársaság-visszaemlékezéseinek 1929 utáni apálya – 1934-ben már csak a *Budapesti Hírlap* és a *Népszava* közölt megemlékező cikket a 15. évfordulón, miközben Hindenburg 1934. augusztus 2-i halálával tele voltak a címlapok – az érdeklődés ugyanezen csökkenését jelzi. Másfelől pedig már az 1924-es, ötödik évfordulóra határozott alakot öltött az a tendencia, hogy míg a baloldali-liberális médiumok 1920-ban egyértelműen defenzívába szorultak a túlélésükért harcolva, idővel egyre inkább ellentámadásba lendülhettek, és az 1919-es proletárdiktatúráról írva a jelenük jogfosztásairól beszélhettek: a szabadság hiányával szembesíthették az ellenforradalmi „keresztény-nemzeti” elitet, ekképp visszafordítva ellene az „emlékezetpolitikai fegyvert”.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
- ² Lásd Lukács György kritikáját: *A század nagy tanúi*. Szerk. Borus Rózsa. Budapest, RTV–Minerva, 1978, 178–179. A szocializmus „egyenetlen” megvalósítási kísérletét röviden bemutatja: Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth, 1969, 360–407.
- ³ Részben ellenkező nézetet fogalmaz meg Romsics Ignác a „diszkontinuitás” hangsúlyozásával. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 1999, 124. Felfogásomhoz közel álló értékelés Pók Attiláé, amely szerint „a Tanácsköztársaság nem sajnálatos epizód, hanem hosszú távú magyar eszme-, társadalom-, politika-, mentalitástörténeti folyamatok megkerülhetetlen sűrűsödési pontja. [...] A Tanácsköztársaság a huszadik század első katalizmusa utáni magyar útkeresés egyik, súlyosan kudarcos modellje.” Lásd Pók Attila: *A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben*. In: *Uő: A baladás hitelé. Progresszió, bánbakok, öszezsküivők*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010, 117–118.
- ⁴ Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete, 1945–1989*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014. És szintén a Tanácsköztársaság emlékezetének kutatására inspirált: Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*. Budapest, L'Harmattan, 2004.
- ⁵ Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság ábrázolása a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest, Napvilág, 2019.
- ⁶ Az 1919 és 1945 utáni magyarországi helyzetre egyaránt érvényes Jan Assmann megállapítása: „Kánon mindig a kultúrán belüli polarizáció kiegyensúlyozása, hagyományok széttagozottsága idején születik, amikor dönteni kell a követni szándékozott rend felől. Ilyen helyzetekben, amikor rendek és igények versengenek egymással, a kánon a legkiválóbb – vagy az egyedül igaz – tradíció szerepére tart igényt.” Lásd Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz, 1999, 124. Továbbá, ahogy Braun Róbert megállapítja: „a múlt saját legitimitációját a jelen autoritásától származtatja”. Ez az autoritás pedig a „jelen” „politikai és morális konszenzusán alapul” – erre utaltam, amikor azt írtam, hogy azon (negatív) Tanácsköztársaság-kép kialakulását vizsgálom, amelyet a Horthy-korszakban „igaznak” fogadtak el. Lásd Braun Róbert: *Holocaust, elbeszélés, történelem*. Budapest, Osiris, 1995, 277. és 295.
- ⁷ Lásd: Assmann: *A kulturális emlékezet*, i. m., 76–79.
- ⁸ Ebből a szempontból kutatásom a „memory studies” körébe tartozik. Lásd Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék (mű)*. Budapest, Kalligram, 2016, 11–16; illetve Aleida Assmann: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás*. Budapest, Múlt és Jövő, 2016, 31–51.
- ⁹ Az emigrációba szorult kommunista médiumokról áttekintést ad Siklós András: *Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1964, 143–173.
- ¹⁰ Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kez-*

- detektől a rendszerváltásig.* Budapest, Wolters Kluwer, 2016, 331. és 333.
- ¹¹ Balázs Eszter: Tekintélyelvű nyilvánosságból a diktatórikus nyilvánosságba: sajtó és hatalom viszonya a Horthy-korszakban. Sipos Balázs: Sajtó és hatalom viszonya a Horthy-korszakban. *Korall*, 2013/51, 245.
- ¹² Az 1919 és az 1938 közti sajtószabályozás intézményi és jogi kereteit ismerteti Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat.* Budapest, Argumentum, 2011, 120–127.
- ¹³ Sipos: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*, i. m., 122.; illetve: *A sajtószabadság története Magyarországon, 1914–1989.* Szerk. Paál Vince. Budapest, Wolters Kluwer, 2015, 133–143.
- ¹⁴ Klestenitz Tibor: A törődés és az újságírók. Sajtóellenesség a keresztény-nemzeti kurzus éveiben, 1919–1922. *Médiakutató*, 2010/2, 85–99.
- ¹⁵ Csunderlik Péter: A liberalizmus mint bűnbak. A Tanácsköztársaság létrejöttének antiliberális magyarázatai a Horthy-korszakban. *Múlt és Jövő*, 2020/2–3, 82–88.
- ¹⁶ A dualizmus kori Magyarország talán legismertebb oknyomozó újságírójáról, *Az Est* riportérééről, aki a Károlyi-kormány idején a nemzetőrség kormánybiztosává emelkedett, és utóbb a vádlottak padjára ültették a koncepciós Tisza-perben lásd Faludy György regényes önéletrajzát: Faludy György: *Pokolbeli víg napjaim.* Budapest, Magyar Világ Kiadó, 1998, 14–29.
- ¹⁷ Lásd például Magyar Lajos visszaemlékezését: Magyar Lajos: *A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán.* Budapest, Athenaeum, 1919.
- ¹⁸ Leo Strauss: Az üldöztetés és az írás művészete. *BUKSZ*, 1990/2, 458–464
- ¹⁹ Márkus László: A legújabbkori magyar sajtótörténetírás módszertanáról, különös tekintettel az 1919–1944 közti magyar sajtó történetére. *Századok*, 1979, 885.
- ²⁰ Hasonló vizsgálatra lásd: Turbucz Dávid: Horthy-képek a magyar sajtóban 1945 és 1956 között. *Médiakutató*, 2014/4, 25–33.
- ²¹ Rákosi Jenő: *Emlékezések. Harmadik kötet.* Budapest, Franklin Társulat, 1926, 151. Kiemelés az eredetiben.
- ²² Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében.* Budapest, Napvilág, 2004, 97.
- ²³ Lásd Gábor Andor Rákosi-portréját: Gábor Andor: Rákosi Jenő. In: Uő: *Halottak arcai.* Bécs, a szerző kiadása, 1922, 14–20.
- ²⁴ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 357.
- ²⁵ Az *Új Magyarország* 1944-es megemlékezése bizonyíték arra, hogy miként tért vissza a korai Horthy-korszak legradikálisabb, szélsőjobboldali Tanácsköztársaság-olvasataira jellemző „judeobolshevik” értelmezés: „Huszonöt esztendeje, hogy a csatorna söpredéke kinyújtotta kezét Magyarországon a politikai uralom után, és Károlyi Mihályék ellenvetés nélkül játszották néhány elvetemült bolszvista zsidó kezére a nemzet sorsát és életét.” A cikk azon „hangos demokraták” állítólagos negatív szerepét emelte ki, akik úgymond átjátszották a hatalmat a kommunistáknak, amelynek hangsúlyozásával a megemlékezés a humanizmust igyekezett diszkreditálni. Mellettük a proletárdiktatúra kikiáltásáért azokat tették felelőssé, akik 1918–1919-ben „szabadon garázdálkodhattak”, akik „félrevezették a nemzeti közvéleményt”. Ez a német megszállás után két nappal gyakorlatilag felszólítást jelentett a liberális és baloldali véleményformálók letartóztatására. (Március 21. *Új Magyarország*, 1944. március 21., 4.)
- ²⁶ Lásd: Hajdu Tibor: *Ki volt Károlyi Mihály?* Budapest, Napvilág, 2012, 120–121.
- ²⁷ Emlékezzünk. *Budapesti Hírlap*, 1920. március 21., 1–2.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ A Horthy-kultuszról lásd Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz, 1919–1944.* Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016.
- ³⁰ Holnap lesz a napja. *Budapesti Hírlap*, 1924. március 20., 4–5.
- ³¹ A „láz” és a „tűz” metaforái a tüdővészben kapcsolódhattak össze, a tuberkulózis ugyanis a kor közfelfogásában a szenvedélyes érzelmek, a szerelmesek és a forradalmárok betegsége volt, akiket betegségük „minden morális kötöttségük alól felszabadított”, továbbá „a tbc széthullást, lázkit, pusztulást jelent”. Lásd: Susan Sontag: *A betegség mint metafora.* Budapest, Európa, 1983, 16–17. Ugyanerre lásd az antimilitarista tevékenysége miatt letartóztatott és elítélt galileista szerelmespár, Duczyńska Ilona és Sugár Tivadar ábrázolását Tormay Cécile *Bujdosó könyvében.* Csunderlik Péter: „Tüdővész diákok”. A galileisták képe Tormay Cécile *Bujdosó könyvében.* *Kommentár*, 2012/3, 66–78.
- ³² Játék a forradalommal. *Budapesti Hírlap*, 1924. március 21., 1.
- ³³ Az 1918–1919-es forradalmak szépirodalmi reprezentációi közül Herczeg Ferenc *Északi fény* című 1929-es regényében érhető leginkább tetten a konzervatív értelmiségkritika közhelye, amely szerint Magyarország összeomlása azért következett be a Károlyi-rendszerben, mert az őszirózsás forradalommal a hatalomba emelkedő, reformálni akaró baloldali radikális „szobatudósok” idegenül mozogtak a való világban, és szándékaik azért vezettek katasztrófához, mert a gyakorlat teljesen másképp működik, mint az elmélet. Lásd: Csunderlik Péter: A Tanácsköztársaság ábrázolása Horthy-kori regényekben. *Múltunk*, 2022/2. (Megjelenés alatt.)
- ³⁴ Játék a forradalommal. *Budapesti Hírlap*, i. m.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ De profundis. *Budapesti Hírlap*, 1924. augusztus 1., 1.
- ³⁷ Ma tíz éve tört ki a kommunista rémuralom. *Budapesti Hírlap*, 1929. március 20., 7.
- ³⁸ A proletárdiktatúra tanulságai. *Budapesti Hírlap*, 1929. március 22., 1.
- ³⁹ A két világháború közti magyarországi nemzetkarakterológiai diskurzusról lásd Trencsényi Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában.* Budapest, Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, 2011, 346–465.
- ⁴⁰ A proletárdiktatúra tanulságai. *Budapesti Hírlap*, i. m.
- ⁴¹ Sipos: *A politikai újságírás mint hivatás*, i. m., 97.
- ⁴² Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 358.
- ⁴³ Első. *8 Órai Újság*, 1920. március 21., 1. A „cirkusz” metaforájával előszeretettel éltek a forradalmi és az ellenforradalmi propagandacikkekben egyaránt. A *Vörös Újságban* például csak a „cirkuszkormány” névvel illették a szegedi ellenkormányt: Felbomlott a szegedi cirkuszkormány. *Vörös Újság*, 1919. július 17., 2.; Újjáalakult a szegedi bohóckormány. *Vörös Újság*, 1919. július 28., 4.

- Azonban problémát jelentett, ha a Tanácsköztársaságot „ré muralomként” beállító ellenforradalmi propagandisták alkalmazták a „cirkusz” metaforáját, hiszen az nem annyira elrettentő: még ha egy cirkuszi előadás során szörnyszülötteket is mutogatnak, mindenki tudja, hogy csak előadás, ami véget ér. E tekintetben a „farsang”-metaforához közelíthető.
- ⁴⁴ Vö. Adamik Tamás: Megjegyzések az invectívához. *Antik Tanulmányok*, 24. (1977), 182–191.
- ⁴⁵ A Trianonért bűnbakká tett Károlyi Mihály Horthy-kori emlékezetéről lásd Csunderlik Péter: A „vörös gróf” mint bűnbak: Károlyi Mihály képe a Horthy-kori pamflet- és memoáirodalomban. In: „Fejtágtó”. *Ünnepi tanulmányok Pásztor Péter 80. születésnapjára*. Pécs, PTE BTK Történettudományi Intézet, Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport, 2022, 77–94.
- ⁴⁶ Első. *8 Órai Újság*, i. m.
- ⁴⁷ Lásd: Daniel Pipes: *Összeesküvések. A paranoia évezredek története*. Budapest, Ágave Könyvek, 2007; Krekó Péter: *Tömegparanoia. Az összeesküvés-elméletek és az álhbírek szociálpszichológiája*. Budapest, Athenaeum, 2018.
- ⁴⁸ Ezzel kapcsolatban lásd Dietz Károly korábbi budapesti rendőrfőkapitány visszaemlékezését. Csunderlik Péter: „Októbertől augusztusig”. Dietz Károly budapesti rendőrfőkapitány (ön)értékelése. In: *Megvalósult szűkösgyszerűség. Az állami rendőrség megszervezése*. Szerk. Jámbor Orsolya Ilona – Tarján G. Gábor. Budapest, Rendőrség Tudományos Tanácsa, 2020, 120–135.
- ⁴⁹ Örömmel. *8 Órai Újság*, 1920. augusztus 1., 1.
- ⁵⁰ A szovjet hívei. *8 Órai Újság*, 1924. augusztus 2., 1.
- ⁵¹ Tíz esztendeje... *8 Órai Újság*, 1929. március 21., 1.
- ⁵² Életéről, nézetéről és szervezői munkásságáról lásd Klestenitz Tibor: *Pajzs és kard. Bangha Béla élete és eszméisége*. Budapest, Századvég, 2020.
- ⁵³ Sipos: *A politikai újságírás mint hivatás*, i. m., 98.
- ⁵⁴ Arról, hogy a Rákosi- és a Kádár-rendszer munkásmozgalom-történetírása miképp nagyította fel az illegális kommunisták Horthy-kori magyarországi akcióit lásd Csunderlik Péter: „Nem hittem, hogy Kun Béla életrajzát rendszeresen meg lehet írni”. Hajdu Tibor a pályájáról és az 1918–1919-es forradalmak történetének kutatásáról. *Sic Itur ad Astra*, 2020/70, 5–18.
- ⁵⁵ Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1952*. Budapest, CompLex, 2013, 236.
- ⁵⁶ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 358–361.
- ⁵⁷ Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikális története (1867–1918)*. Budapest, Új Mandátum, 2003, 307–322.
- ⁵⁸ Lásd: *Pardon... Az Új Nemzedék rovata Kosztolányi Dezső szerkesztésében, 1919–1921*. Szerk. Arany Zsuzsanna. Budapest, Osiris, 2019.
- ⁵⁹ Gábor Andor: Lendvai István. 2. Pista mit csináltál? In: *Uő: Halottak arcai*, i. m., 99.
- ⁶⁰ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 359–360.
- ⁶¹ Március 21. *Új Nemzedék*, 1920. március 21., 5.
- ⁶² Uo.
- ⁶³ *A zsidók ré muralma Magyarországon 1919. március 21-től augusztus hó 1-ig*. [h. n.], [1919], 42. A zsidók államszervező képességét például Otto Weininger is elvitatta nagy hatású *Nem és jellem* című, 1903-ban megjelent művében, miszerint „az állam eszméjét nem értik”. Lásd: Gerő András: *Se nő, se zsidó. Előítéletek találkozása a századforduló Monarchiájában*. Budapest, Új Mandátum, 2009, 110–111.
- ⁶⁴ Március 21. *Új Nemzedék*, i. m.
- ⁶⁵ Az „idegen Budapestre” – avagy a „bűnös Budapestre” – mint a problémák forrására nemcsak a jobboldali elbeszélők, de maguk a kommunisták is hivatkoztak. Meglepőnek tűnhet, de Budapest „léhaságának” a jellemzően újkonzervatív vagy népi szerzők műveiben előforduló toposza a *Vörös Újság*ban is megjelent a kommün idején, amikor a proletárdiktatúra problémáit a „feneketlen mocsárrá lett” Budapestet lakó „svindlereknek”, „szajhalelkeknek”, „reklámhősöknek”, „panamistáknak”, „kalmárszívűeknek” stb. tulajdonították. Lásd: Túrhetetlen. *Vörös Újság*, 1919. május 22. A fővárost kárhözható diskurzusról lásd: Gyáni Gábor: *Budapest – túl jön és roszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008, 65–73.
- ⁶⁶ Memento. *Új Nemzedék*, 1924. március 22., 1.
- ⁶⁷ Évforduló. *Új Nemzedék*, 1929. március 21., 1.
- ⁶⁸ A különböző korok eltérő „zsidókérdés”-diskurzusaihoz hozzászóló Széchenyi István, illetve a fél évszázaddal később működő antiszemita Istóczy Győző és Bartha Miklós releváns nézeteit összefoglalja: Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Budapest, Osiris, 2001, 267., 314–331., 356–362.
- ⁶⁹ Évforduló, *Új Nemzedék*, i. m.
- ⁷⁰ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 360.
- ⁷¹ Turi Béla: Programmunk. *Nemzeti Újság*, 1919. szeptember 28., 1.
- ⁷² Lackó Miklós: Népeesség tegnap és ma. *2000*, 1993/2., 3.
- ⁷³ „[A]z akkori Magyarországon (akárcsak más közép- és kelet-európai nemzeteknél) a »keresztény« jelzőnek valami nacionalista, ideologikus, következképpen negatív jelentése volt: a köznyelvben és a politikai szóhasználatban a »keresztény« azt jelentette, hogy nem zsidó, nem marxista, nem liberális, nem kozmopolita”. (John Lukacs: *Egy eredendő bűnös vallomása*. Budapest, Európa, 2001, 47–48.)
- ⁷⁴ A kommunista uralom története. *Nemzeti Újság*, 1920. március 21., 6.
- ⁷⁵ Uo.
- ⁷⁶ A TAGYOB történetéről és az összegyűjtött anyag – egyoldalú – munkásmozgalomtörténeti felhasználásáról lásd Réti László: *Így látta az ellenség. (Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez a TAGYOB anyagából.)* Budapest, Gondolat Kiadó, 1969.
- ⁷⁷ A kikiáltás első évfordulóján a liberális *Pesti Napló* – ha csak rövid hírekben is – külön figyelmet szentelt az említett két kötetnek. A proletárdiktatúra történetének adatai; A bolsevizmus Magyarországon. *Pesti Napló*, 1920. március 21., 11.
- ⁷⁸ William H. Walsh „kolligációs fogalom” kifejezésével értelmezhetjük az „Ázsia” földrajzi névnek a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban betöltött szerepét, amelyre Hayden White a „narratív szubsztancia” szakkifejezést használta. A „narratív szubsztanciák” „a történeti elbeszélések legfőbb szervezőelvei, és nem közvetlenül a múltbeli valóságra utalnak, hanem annak képére, interpretációjára”. Lásd Kisantal Tamás: *Túlélő történetek. Ab-rázolásmód és történetiség a holokauszt művészetében*. Buda-

- pest, Kijarat, 2009, 21–22. A negatív „ázsiai” jelző elterjedéséről a magyar közbeszédben lásd Péter László: A nemzeti múlt legendái és tilalomfái. In: *Uő: Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemről*. Budapest, Osiris, 1998, 120–124.
- ⁷⁹ Edward W. Said: *Orientalizmus*. Budapest, Európa, 2000, 260., 289., 409.
- ⁸⁰ Lásd például: Andreas Antropoff: *Der asiatische Bolschewismus – das Ende Deutschlands und Europas?* Berlin, Gröbel, 1919.
- ⁸¹ 132 napos. *Nemzeti Újság*, 1920. augusztus 1., 3.
- ⁸² Romsics Ignác: A kereszténység védőpajzsától az uniós tagságig. Helyzetértékelés és szerepfelfogás a magyar politikai gondolkodásban. In: *Uő: Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek, 2002–2008*. Budapest, Osiris, 2008, 9–36. és 9–14.
- ⁸³ Paul Hanebrink: *A Specter Haunting Europe. The Idea of Judeo-Bolshevism in Twentieth Century Europe*. Cambridge, Harvard University Press, 2018, 44.
- ⁸⁴ Péter István, a mi Kapisztránunk a forradalmi évben. Szeged, Juhász István könyvnyomdája, 1920, 4–5. és 76. Zadravec Istvánról és ellenforradalmi kultuszáról lásd Borsányi György bevezető tanulmányát: *Péter Zadravec titkos naplója*. Szerk. és a bevezetőt írta: Borsányi György. Budapest, Kossuth, 1967, 5–28. Horthy Miklós Hunyadi Jánoshoz hasonlításához lásd Turbucz: *A Horthy-kultusz, 1919–1944*, i. m.
- ⁸⁵ 132 napos. *Nemzeti Újság*, i. m.
- ⁸⁶ Uo. A véleménycikk alatt egy beszámoló olvasható az Ébredő Magyarok Egyesületének tüntetéséről.
- ⁸⁷ A felelősség. *Nemzeti Újság*, 1924. március 20., 1.
- ⁸⁸ Zsilinszky Endre: *Nemzeti újjászületés és sajtó*. Budapest, a Táltos kiadása, 1920.
- ⁸⁹ Sipos: *A politikai újságírás mint hivatás*, i. m., 98.
- ⁹⁰ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 361.
- ⁹¹ Évforduló – 1919. október 30. *Szózat*, 1919. október 31.
- ⁹² Uo.
- ⁹³ Dr. Ulain Ferenc: Tisza István. *Szózat*, 1919. október 31., 3.
- ⁹⁴ Sipos: *A politikai újságírás mint hivatás*, i. m., 98.
- ⁹⁵ A nemzetiszocialista *Magyarságról*, amelynek nemzetiszocialista szerzői kénytelen voltak radikális gyorsasággal szovjetbarát propagandára váltani a Molotov–Ribbentrop-paktum 1939-es megkötése után, és amellettsé majdnem két évig kitartani, lásd Sipos: *Sajtó és hatalom a korszakban*, i. m., 239–255.
- ⁹⁶ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 362–363.
- ⁹⁷ Új október? *Magyarság*, 1924. március 21., 1.
- ⁹⁸ Uo.
- ⁹⁹ Uo.
- ¹⁰⁰ Sipos: *A politikai újságírás mint hivatás*, i. m., 97.
- ¹⁰¹ A Somogyi–Bacsó-gyilkosságról és utóéletéről lásd Csunderlik Péter: 100 éve gyilkolták meg Somogyi Bélát és Bacsó Bélát. In: *Uő: Csupa hajdani eszelős. Írások az 1900–1945-ös Magyarországról és emlékezetéről*. Budapest, Napvilág, 2020, 156–162.
- ¹⁰² Lásd Kóbor Tamás: *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt*. Budapest, Franklin Társulat, 1919. Csunderlik Péter: Egy budapesti polgár a bolsevizmus alatt. Kóbor Tamás könyve a Tanácsköztársaságról. In: *Egy polgár emlékkönyvében*. *Tanulmányok a 66 éves Gerő András tiszteletére*. Szerk. Bolgár Dániel–Fenyves Katalin–Vér Eszter Virág. Budapest, KIR Bt., 2018, 165–192.
- ¹⁰³ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 335–336.; illetve Sipos: *A politikai újságírás mint hivatás*, i. m., 47–52.
- ¹⁰⁴ Ma egy éve. *Az Újság*, 1920. március 21., 1.
- ¹⁰⁵ Uo.
- ¹⁰⁶ A baloldali pártok – köztük a kommunisták – elleni Horthy-kori nyílt és titkos nyomozásokról lásd: Varga Krisztián: *Ellenség a baloldalon. Politikai rendőrség a Horthy-korszakban*. Budapest, Jaffa, 2015. Figyelemreméltó Varga Krisztián könyvének konklúziója: „A baloldaliak elleni politikai rendészeti tevékenység magát a rendszer lényegét fejezte ki. A balra zárás következményeképpen pedig szinte törvényszerű volt, hogy a rendszer (szélső)jobboldalról kezdték ki és döntötték meg.” (234.)
- ¹⁰⁷ A vörös évforduló. *Újság*, 1929. március 21., 1.
- ¹⁰⁸ Uo.
- ¹⁰⁹ Uo.
- ¹¹⁰ Uo.
- ¹¹¹ Sipos: *A politikai újságírás mint hivatás*, i. m., 97.
- ¹¹² A Horthy-kori revíziós gondolatról és irredenta propagandáról lásd Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002; Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris, 2001.
- ¹¹³ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 366–367.
- ¹¹⁴ Március 21. *Pesti Hírlap*, 1920. március 21., 1.
- ¹¹⁵ Uo.
- ¹¹⁶ Zsolt [Porzolt Kálmán]: Esti levél – Börtön-tanulmány. *Pesti Hírlap*, 1920. augusztus 1., 3.
- ¹¹⁷ Kellemetlen emlékek. *Pesti Hírlap*, 1924. március 21., 1.
- ¹¹⁸ Rémmuralom. *Pesti Hírlap*, 1929. március 21., 1.
- ¹¹⁹ Uo.
- ¹²⁰ Évforduló. *Pesti Hírlap*, 1929. augusztus 1., 1.
- ¹²¹ Uo.
- ¹²² Lengyel András: Az úgynevezett ál-Az Est. Egy magyar médiacsata története. In: *Uő: A mindennapok szemüvegkésztői. Sajtótörténeti tanulmányok*. Budapest, Nap Kiadó, 2013, 224–255.
- ¹²³ Sipos: *A politikai újságírás mint hivatás*, i. m., 97.
- ¹²⁴ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 325. Az 1922-től az MTI-t elnöklő Kozma Miklósról lásd Ormos Mária: *Egy magyar média-vezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. Budapest, PolgART, 2000.
- ¹²⁵ Az Est-lapokról lásd Vásárhelyi Miklós: *Az Est-lapok (1920–1939)*. In: *A bilincshez vert beszéd. Vásárhelyi Miklós sajtótörténeti tanulmányai*. Sajtó alá rendezte: Murányi Gábor. Budapest, Élet és Irodalom, 2002, 79–99.
- ¹²⁶ Zalai Katalin: Gombaszögi Frida drámája, két felvonásban. *Az Est-lapok konszern felszámolása és utóélete. Múltunk*, 2016/3, 182–231.
- ¹²⁷ Egy esztendeje. *Az Est*, 1920. március 21., 1.
- ¹²⁸ Uo. Az ellenforradalmi propagandairódalom mindent megtett azért, hogy lejárássa a Vörös Hadsereg harcait, az ugyanis igen kellemetlen „tényt” jelentett a Horthy-korszak emlékezetpolitikai vállalkozói számára, hogy a magyar területeket megszálló idegen erővel nem a Nemzeti Hadsereg, hanem a Vörös Hadsereg csapott

- össze 1919-ben. A Vörös Hadsereg harcainak Horthy-kori emlékezetéről lásd Csunderlik: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*, i. m., 278–287.
- ¹²⁹ Lásd a két elnyomó rendszer által is letartóztatott Szász Zoltán könyvét, aki ellen előbb a proletárdiktatúrában indítottak eljárást, majd 1921 júliusától 1922 januárjáig volt a Markó utcai fogház rabja. Szász Zoltán: *III. emelet 12. Emlékeim a bolsevista és Markó-utcai fogházból*. Budapest, a szerző kiadása, 1927.
- ¹³⁰ Rabságunk ellen. *Az Est*, 1920. augusztus 3., 1. A Tanácsköztársaság sajtópolitikájáról és annak ellenforradalmi emlékezetéről lásd Csunderlik: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*, i. m., 221–228.
- ¹³¹ Rabságunk ellen, *Az Est*, i. m.
- ¹³² Igaza van. *Az Est*, 1924. március 21., 1.
- ¹³³ Uo.
- ¹³⁴ Tíz éve. *Az Est*, 1929. március 20., 1.
- ¹³⁵ Nagy készülődés. *Az Est*, 1929. augusztus 2., 1. Kiemelések az eredetiben.
- ¹³⁶ Sipos: *A politikai újságírás mint hivatás*, i. m., 97.
- ¹³⁷ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 365.
- ¹³⁸ Bálint Györgyről lásd Fehér Renátó: Bálint György: A toronyőr visszapillant. In: *50 könyv, amit minden baloldalinak ismernie kell*. Szerk. Böcskei Balázs és Sebők Miklós. Budapest, Noran, 2015, 92–96.
- ¹³⁹ Szomorú emlék. *Pesti Napló*, 1920. augusztus 1., 1.
- ¹⁴⁰ Uo.
- ¹⁴¹ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 364.
- ¹⁴² A számum. *Magyarország*, 1920. augusztus 1., 1.
- ¹⁴³ Uo.
- ¹⁴⁴ Lázár István: *A vörös számum*. Budapest, Légrády Testvérek, 1920. Lázár regényének elemzését lásd Csunderlik Péter: A Tanácsköztársaság ábrázolása a Horthy-korszak regényeiben. *Múltunk*, 2022/2. (Megjelenés alatt.)
- ¹⁴⁵ A számum. *Magyarország*, i. m.
- ¹⁴⁶ A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban is feltűnő „kegyetlen ázsiai” orientalista toposzon alapuló popkultúris karakterének legismertebb megjelenési formái a Fu Manchu-regények és a James Bond-történetek. Ahogy Umberto Eco kifejtette: „A fehér ember terhe» ideológiájának jegyében számos elbeszélésben szerepelnek nem európai etnikumokhoz tartozó sötét figurák: az alattomos arab, a vérszomjas hindu a görbe késsel, és a baljós ábrázatú kínaiak, mindenfajta kegyetlenség nagymesterei.” (*A rútság története*. Szerk. Umberto Eco. Budapest, Európa, 2007, 197.)
- ¹⁴⁷ A számum. *Magyarország*, i. m.
- ¹⁴⁸ Ma öt éve! *Magyarország*, 1924. augusztus 2., 1.
- ¹⁴⁹ Uo.
- ¹⁵⁰ Uo.
- ¹⁵¹ Augusztus 1. *Magyarország*, 1929. augusztus 1., 3.
- ¹⁵² Uo.
- ¹⁵³ Dr. Jászi Oszkár: *Miért léptem ki a „Világ” szerkesztőségéből?* Budapest, Világosság Rt., 1911.
- ¹⁵⁴ Sipos: *A politikai újságírás mint hivatás*, i. m., 97.
- ¹⁵⁵ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 293. A lap történetéről áttekintést ad Litván György: *VILÁG-történelem*. In: *Uő: Maradjunk a tényeknél. Történelmi-politikai írások*. Budapest, 1956-os Intézet, 2008, 186–190.
- ¹⁵⁶ Évforduló. *Világ*, 1920. március 21., 1.
- ¹⁵⁷ Lásd például Fényes László *védőbeszéde a Tisza-perben. A forradalom okai és a Tisza-bűnper vádja*. Budapest, Löblovitz Andor, 1922; Korcsmáros Nándor: *Forradalom és emigráció*. Budapest, a szerző kiadása, 1923; Székely Sámuel: *Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért?* Budapest, a Kultúra Főbizománya, 1919; Weltner Jakab: *Forradalom, bolsevizmus, emigráció*. Budapest, a szerző kiadása, 1929. Az említett művek releváns állításait összefoglalja Csunderlik: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*, i. m. 126–137.
- ¹⁵⁸ Sipos: *A politikai újságírás mint hivatás*, i. m., 97.
- ¹⁵⁹ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m., 368.
- ¹⁶⁰ K. Havas Géza munkásságából áttekintést ad K. Havas Géza: *Talpra, halottak! Publicisztikai írások, 1937–1944*. Sajtó alá rendezte Kenedi János. Budapest, Gondolat Könyvkiadó – Nyilvánosság Klub – Századvég Kiadó, 1990.
- ¹⁶¹ Mónus Illés életéről, munkásságáról és recepciójáról lásd Csunderlik Péter: Hűség, önértet, meggyőződés, helytállás – 75 éve gyilkolták meg Mónus Illést. In: *Uő: Csupa hajdani eszelős*, i. m., 163–169.
- ¹⁶² Március 21. *Népszava*, 1920. március 21., 1.
- ¹⁶³ Ahogy Garami Ernő kifejtette a *Forrongó Magyarország* című 1922-es visszaemlékezésében: „Lehetetlen, hogy Magyarország a feudális kormányzat világából egyszerre, átugorva minden közbeeső fejlődési fokozatot, olyan társadalmi és állami berendezkedéshez juthasson, amelyben az aránylag amúgy is kisszámú ipari munkásság osztályérdeke és akarata legyen döntő”. (Garami Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulmányok*. [Budapest], Primusz Kiadó, 1989, 63.)
- ¹⁶⁴ Márciusi ünneplésünk utóhangjai, *Népszava*, 1924. március 19., 4.
- ¹⁶⁵ Tíz év után. *Népszava*, 1929. március 21., 1.
- ¹⁶⁶ Uo.
- ¹⁶⁷ Az emlékezés célracionális formájának Paul Ricoeur-i terminus technicus. Ismerteti Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet*, i. m., 165.
- ¹⁶⁸ Vö. Szurmay Sándor megállapításával: „A magyar antibolsevisták polgári szervezete [...] az egész ország területén oly szilárd alapokon áll ma már, hogy még a bolsevista agitációt is teljesen megakasztja. A bolsevizmus tehát ebben az országban többé nem ütheti föl a fejét.” Lásd Bárány Szurmay Sándor: *Az orosz vörös veszedelem és Magyarország szerepe. (Öt térkép melléklettel)*. Az ABC könyvtára. Szerk. Jákó János. 1. szám. Budapest, kiadja a Magyar Bolsevistaellenes Liga (Anti Bolsevista Comité – ABC), 1921, 5.
- ¹⁶⁹ Mályusz Elemér: *Visszaemlékezések*. Szerk. Soós István. Budapest, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021, 221. A hírhedt Mályusz-mű keletkezéstörténetét feltárja Soós István: Székfü Gyula és Mályusz Elemér *A vörös emigráció* című műve. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Székfü Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, Ráció, 2011, 238–250.
- ¹⁷⁰ Weltner Jakab: *Forradalom, bolsevizmus, emigráció*. Budapest, a szerző saját kiadása, 1929.
- ¹⁷¹ Róbert Oszkár: *Weltner Jakabok: Felállni a Hymnusznál! És minden, ami a szívemet nyomja*. Wien, 1930, 6.